

MAGYARORSZÁGI KASTÉLYPROGRAMOK BEMUTATÁSA A KÖZELMÚLTIG – KITEKINTÉSEL AZ ÁLLAMI KASTÉLY-FENNTARTÁS KÜLFÖLDI GYAKORLATÁRA

FEKETE J. CSABA

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

A kastélyok és kastélyegyüttesek a nemzeti kulturális örökségünk és a nemzeti vagyon fenntartása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. Az állami tulajdonú kastélyok programszerű felújítása területén, több hullámban megjelenő, különösen 2014-től kezdődően finansziális és koncepcionális javulás tapasztalható. Mindez okot adhat arra, hogy a programszerű állami kastélyhasznosítás folyamatát, történetét, adminisztratív, szabályozási és intézményi hátterét 2016-ig korszakonként áttekintsük. Az áttekintés nem mellőzheti a kastély, mint sajátos építészeti műfaj, különleges épületfajta fenntartását eredetileg biztosító birtokgazdálkodás megváltozásának bemutatását sem. Az európai uniós forrásokhoz való hozzáférés szükségessége és lehetősége elkezdte megváltoztatni a Magyarországon uralkodó, hagyományos „közösségi érték” szemléletet, és az irányzat sokszor elhatárolódik a piaci szemlélettől, a gazdasági haszon helyett a közösség számára fontos szubjektív tényezőkre helyezi a hangsúlyt. Az állami tulajdonban megtartott kastélyok esetében az egységes tulajdonosi joggyakorlás, vagyonkezelés, hasznosítás megteremtése a legfontosabb technikai jellegű adminisztratív lépés, amely megvalósítható az ágazati jogszabályok módosítása mellett a megfelelő fenntartó szervezetrendszer kialakításával. Az egységes kezelési rendszer és igazgatás akkor lehet megfelelő és korszerű, ha az megbízható és átlátható, alkalmas az állami támogatás szakszerű és hatékony felhasználására, mozgósítani és koncentrálni tudja az állami támogatáson kívüli anyagi eszközöket is.

Kulcsszavak

kastély · kastélyegyüttes · műemlékvédelem · kastélyprogram · kastélyfenntartás · nemzeti vagyon

1. A KASTÉLY FOGALMA ÉS INGATLAN- NYILVÁNTARTÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI

A hazánkban fennmaradt kastélyállomány – Európai kitekintéssel is – mennyiségében szerénynek, ugyanakkor a kulturális örökségi értékét – különösen az építészeti örökség és a műemléki érték tárgykörében – tekintve, minőségében jelentősnek mondható. A *kulturális örökség védelméről* szóló törvény szerint¹ vezetett, a műemléki értékek, a műemlékek központi, közhiteles nyilvántartása 14.518 egyedi műemléki védelem alatt álló építményt, építmény-együttest tartalmazott 2016-ban. Ezek között 615 kastély és 343 kúria, illetve -együttes (azaz összesen 958 darab, vagyis 7%) állt műemléki védelem alatt, amelyből 204 védett kastély és kúria volt állami tulajdonú. A Magyar Állam tulajdonában lévő kastélyok és kúriák száma összesen 230 épület volt.²

A *kastély* fogalom³ jelentéstartalma időről időre változáson ment át, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha e sajátos építészeti műfajról beszélünk. A „kastély” közismert (19. századból eredő) fogalma szerint előkelő, jómódú személyek „székhelye”, főurak, földesurak fényűző „lakóhelye”. Másképpen fogalmazva a kastély az uralkodó társadalmi réteg valamint az őket szolgálók reprezentatív és erősítés nélküli komplex élettere. Koppány Tibor építész (1928–2016) a magyarországi kastélyépítés kezdetével foglalkozó tanulmányában⁴ tisztázta a kastély szó 15–16. századi jelentését és eljutott a 18. századi kastély-fogalom „épület”, sajátos „épületípus” meghatározásig. Az *épített környezet alakításáról és védelméről* szóló törvény szerint⁵ az épület jellemzően emberi tartózkodás céljára szolgáló építmény, amely szerkezeteivel részben vagy egészben teret, helyiséget vagy ezek együttesét zárja körül meghatározott rendeltetés vagy rendeltetésével összefüggő tevékenység, avagy rendszeres munkavégzés, illetve tárolás céljából. Az *építmény* fogalma szerint az építési tevékenységgel létrehozott, [...] helyhez kötött műszaki alkotás.

E törvény végrehajtási rendelete meghatározza⁶ a *melléképítmény* fogalmát: a telek és a telken álló főépítmény (főépítmények) rendeltetésszerű használatát, működtetését elősegítő, kiegészítő rendeltetésű építmény (pl. kerti építmény, verem, ól, tároló). A kastélyépület és annak rendeltetését történetileg kiegészítő melléképítmények viszonya a Ptk. „tartozék” fogalma⁷ szerint értelmezhető: a tulajdonjog kétség esetén kiterjed arra is, ami *nem alkotórész* ugyan, de a *dolog rendeltetéséhez használatához* vagy épségben tartásához *rendszerint szükséges* vagy azt elősegíti. Az építmény helyhez kötött jellege révén a fogalma alá tartozó épület és az a terület (telek), ahol az áll, a *földrészlet* viszonya a Ptk. szerinti⁸ *alkotórész* fogalmi körébe tartozik: a tulajdonjog kiterjed mindarra, ami *a dologgal olyképpen van tartósan egyesítve, hogy az elválasztással a dolog vagy elválasztott része elpusztulna, illetve az elválasztással értéke vagy használhatósága számottevően csökkenne*. A Ptk. alapján⁹ az épület tulajdonjoga – ha az épület és a föld tulajdonosa eltérően nem állapodnak meg – a földtulajdonost illeti meg. Az *ingatlan tulajdonosa rendelkezhet úgy, hogy a földet és a rajta álló épületet önálló ingatlanként jegyezzék be az ingatlan-nyilvántartásba*. A vonatkozó törvény szerint¹⁰ az ingatlan-nyilvántartásban *földrészlet a föld felszínének természetben összefüggő, közigazgatási vagy belterületi határ által meg nem szakított területe*, amelynek minden részén *azonosak a tulajdoni vagy a vagyonkezelői (kezelési) viszonyok. A földrészlettel együtt kell nyilvántartani a földön létesített épületet, építményt*. A földrészleten kívül önálló ingatlannak kell tekinteni az épületet [...] és más építményt, ha az nem vagy csak részben a földrészlet tulajdonosának a tulajdona, ha az a földrészlet tulajdonosának a tulajdona és a tulajdonos annak az ingatlan-nyilvántartásban önálló ingatlanként való feltüntetését kérte.

1 A *kulturális örökség védelméről* szóló 2001. évi LXIV. törvény 71. § (1) bekezdés d) pont.

2 A statisztikai adatokat a 2016 novemberében fennálló adatbázis alapján lehetett meghatározni.

3 A „kastély” a történeti koroktól függetlenül a főúri magánépítéssel olyan sajátos műfajként határozható meg, amelyben a lakó, a társasági, a kiszolgáló, az eltartó és a védelmi funkciók korszerű térbeli összefüggései funkcionális egységet (összetett háztartást) alkottak.

4 Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. *Művészettörténeti Értesítő* XXIII. (1974) 4. 285–299.

5 Az *épített környezet alakításáról és védelméről* szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 2. § 10. pontja.

6 Az *országos településrendezési és építési követelményekről* szóló 253/1997. (XII. 20.) Korm. rendelet (OTÉK) 1. számú melléklet 86. pontja.

7 *Polgári Törvénykönyv* (Ptk.) 5:16. §

8 Ptk. 5:15. §

9 Ptk. 5:18. § (1)–(2) bekezdése.

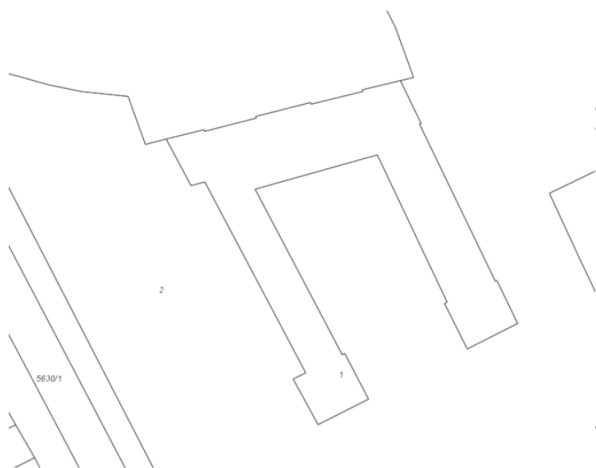
10 Az *ingatlan-nyilvántartásról* szóló 1997. évi CXLI. törvény (Inyvtv.) Önálló ingatlanok alcím 11. § (1) bekezdés a) pontja; (4) bekezdés a) pontja; 12. § a) pontja.

A kastély fogalma szempontjából a fenti jogszabályi értelmezés jelentőségét az adja, hogy mindezek alapján a földrészletek alkotórészi viszonyában a kastélyépületet, valamint a hozzá tartozó melléképítményeket, kertet, parkot az ingatlan-nyilvántartásban önálló ingatlanként négyféle „séma” szerint tartják nyilván:

1. a kastélyépületet önálló ingatlanként;
2. a kastélyépületet és a hozzátartozó melléképítmények együttesét önálló ingatlanként;
3. a kastélyépületet és a hozzátartozó melléképítményeket több, önálló (különálló) ingatlanként;
4. a kastélyépületet több önálló ingatlanként.

(1. ábra)

A fentiekből következően, ha a kastélyokat, a funkcionálisan hozzájuk tartozó melléképítményeket, valamint kastélyparkot, kertet történeti egységében (együttesében) tekintjük, akkor a kastélyingatlanok száma kevesebb, mint, ha a különálló ingatlanokat vesszük alapul, így – a tartozék melléképítmények elhelyezkedésétől és számától függően – akár húsznál több önálló ingatlant is számlálhat az állam tulajdonában lévő kastéllyal kapcsolatba hozható ingatlanok száma. A vagyonszámlálóban vagy nyilvántartásban megjelenő (szerepeltetendő) ingatlanok száma továbbá összefügg a – műemléki érték fennállása esetén – biztosítható adminisztratív (törvényből eredő általános vagy műemlékké nyilvánításon alapuló egyedi műemléki) védelem fennállásával és kiterjedésével is.

01 A kastély vagy kastélyegyüttes ingatlan-nyilvántartási változatai:
a) Pápa, Esterházy-kastély; b) Noszvaj, De la Motte-kastély;
c) Tuzsér, Lónyay-kastély; d) Gödöllő, Grassalkovich-kastély

2. BIRTOKVISZONYOK ÉS FÖLDHASZNÁLAT 1945 ELŐTT

Magyarországon a második világháború előtt több mint 1 500 kastély és kúria állhatott. Fenntartásuk gazdasági alapját elsődlegesen és jellemzően a hozzájuk tartozó földbirtok adta. A korabeli feudális birtokviszonyokon a kiegyezés utáni évtizedek agrárpolitikai intézkedései nem változtattak. A 20. század küszöbén, az 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerint a földbirtokok megoszlása az alábbi volt (2. ábra):¹¹

	Gazdaságok száma	Összes terület	Ebből szántó
Törpebirtok 5 kh (2,9 ha) alatt	53,6	5,8	6,8
Kisbirtok 5–100 kh (2,9–57,5 ha)	45,4	45,5	57,6
Középbirtok 100–1 000 kh (57,5–575,5 ha)	0,8	15,4	16,1
Nagybirtok 1 000 kh (575,5 ha) felett	0,2	32,3	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

02 A gazdaságok számának és földterületének megoszlása %-ban, 1895

A földtulajdonosok 1%-a rendelkezett az összes terület csaknem felével. A törpebirtokosok – azaz a földterületet alig birtokló kisparasztnak, a jobbágyok utódai – ugyanakkor csak igen kevés földdel rendelkeztek. Ebben az időben, de később is, a mezőgazdaság fejlesztésére fordítható pénztőke megszerzésének forrását jelentette a tőkés bérleti rendszer. Főleg az arisztokraták birtokuk egy részét bérbe adták, és az így kapott pénzt fektették be részben a saját kezelésben tartott gazdaságba.

Az első világháború után az ország területének változása, a nagybirtok súlyának növekedése a birtokviszonyok kényszerű módosítását vonta maga után. A két világháború között a földbirtok-politikai célokat szolgáló törvények (1920, 1921, majd 1936)¹² –

szemben a nagybirtokosokkal – a földműves családok megélhetését és eredményes gazdálkodását lehetővé tevő kisbirtokok kialakítását igyekeztek előmozdítani a szociális feszültségek enyhítése céljából. 1921 és 1941 között különböző juttatások formájában együtvéve mintegy félmillió hektár (880 000 kat.hold) megváltása történt meg. Ennek a mezőgazdasági területnek birtokpolitikai célokra való felhasználása végül is a törpebirtokos családok földhöz jutását tette lehetővé. Számos házhelyet is osztottak a korszakban. Az állami tevékenység irányítását egy ideig az Országos Földbirtokrendező Bíróság látta el. A közérdekű parcellázást később az Országos Földhitelintézet intézte, illetve nyújtott ahhoz jelzálogkölcsönt. Az intézkedések nyomán az 1935. évi birtokmegoszlás már az alábbi volt (3. ábra):¹³

	Gazdaságok száma	Összes terület	Ebből szántó
Törpebirtok 5 kh (2,9 ha) alatt	72,4	10,1	12,3
Kisbirtok 5–100 kh (2,9–57,5 ha)	26,8	41,8	53,1
Középbirtok 100–1 000 kh (57,5–575,5 ha)	0,7	18,2	14,5
Nagybirtok 1 000 kh (575,5 ha) felett	0,1	29,9	20,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

03 A gazdaságok számának és földterületének megoszlása %-ban, 1935

Az utóbbiakat összevetve az 1895. évi adatokkal látható a legkisebb birtokkategóriába tartozó szegényparasztnak számának és területi részarányának növekedése, miközben a nagybirtokok súlya gyakorlatilag változatlan maradt.

Az 1930-as években 800 és 1 200 között volt a nagybirtokok száma. Az ország termőterületének 30 százalékát kitevő, 1 000 holdon (600 hektáron) felüli nagybirtokok átlagos mérete 5 000 hold (3 000 hektár) lehetett, persze jelentős szórás mellett. A korszakban a nagybirtokoknak több mint fele 350 arisztokrata család kezében volt, kastélyaik és kúriáik száma meghaladta az 1.500-at.

11 Bővebben I. Püski Levente – Barta Róbert – Gyarmati György: *Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd 1996–2000. 471–475.

12 A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk; az ingatlanok, a felszerelési tárgyak, az árúraktárak, az ipari üzemek és egyéb

jóságok vagyonszállásáról szóló 1921. évi XLV. törvénycikk; a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936. évi XI. törvénycikk.

13 L. a 11. jegyzet hivatkozását.

1930-ban az 1 000 holdon felüli birtokkal rendelkező arisztokraták köre szűk volt, ez az 526 birtokos tartotta kezében az ország földterületének egyharmadát. Földjeiken 400 000 cseléd és napszámos dolgozott, ez családtagokkal együtt mintegy másfél millió embert jelentett.¹⁴ (4. ábra)

Nagybirtok nagysága (hold)	>10.000	>5.000	>2.000	>1.000	>500
Nagybirtok száma (db)	36	94	308	723	1.571
Főnemesi tulajdonban lévő nagybirtok (db)	35	81	220	351	470
Főnemesi tulajdonban lévő nagybirtok aránya (%)	97	86	71	49	30

04 A főnemesi ranggal jelzett személyek száma és aránya az 1943. évi adatok alapján, az 500 holdnál nagyobb földbirtokok esetén

A 10 000 holdon felüli nagybirtokosok között csak egy nem volt arisztokrata (Dreher Jenő). Ahogy csökkent a nagybirtok területének nagysága, úgy növekedett a nem főnemesek aránya, bár főleg a kisebb területűek között igen sok ősi nemesi család birtoka volt található. Az 1 000 hold fölötti birtokosok közel fele, 351 fő volt főnemes.

A közép- és nagybirtokok egy része hitbizományként a főnemesi és nemesi családokhoz tartozott. A 10 000 holdon felüli nagybirtokok mintegy fele, és az 1 000 holdon felülieknél is majdnem minden tizedik hitbizomány volt. Az összes területből 5%, a szántóból 3% volt hitbizomány formájában lekötvén, azaz nem kerülhetett elidegenítésre, tulajdonosa az állagot nem csonkíthatta, köteles volt azt „okszerűen kezelni”, és emiatt e vagyon külön gondnok és a hitbizományi bíróság ellenőrzése és felügyelete alatt állt.¹⁵

A hatalmas birtokok egyben tartását a hitbizomány intézménye (primogenitúra, majorátus, szeniorátus) így garantálta, ami kétségtelenül torzította a piaci viszonyokat. A hitbizományok száma a 19. század második felében nőtt meg számottevően, és a 20. század első felében csökkent jelentősen az alábbiak szerint (5. ábra):¹⁶

év	1918	1925	1935	1945
Hitbizományok száma száma (db)	92	62	53	34
Hitbizományok területe (kat.hold)	2 314 200	984 068	822 162	429 642

05 A hitbizományok számának és összes területének alakulása 1918 és 1945 között

A Trianon előtti területen az utódállamok területére került hitbizományokat 1921–1922-ben felszámolták. 1935-ben az 53 hitbizományból 48 (vagyis 91%) főnemesé volt, a további 5 pedig (2 170 és 5 610 hold közötti területtel) 4 nemeshez és 1 polgári származású személyhez tartozott.

A magyarországi földbirtokrendszer átalakulásáról a 20. század első felében tehát megállapítható, hogy a trianoni diktátum a kialakult gazdasági kapcsolatrendszert szétzilálta. Az árutermelésre képtelen törpegazdaság-nagybirtok arány a családi gazdaság javára változott. Az 5,8 hektár alatti gazdaságok aránya 85%-ra nőtt és a terület ötödrészét művelték. Az 580 hektárnál nagyobb birtokok kezén a föld negyede maradt. A középbirtok termelési és társadalmi fontossága megnőtt. A föld további elaprózódását jelzi, hogy a harmadára csökkentett országterületen 1935-ben 1,3 millió gazdaság volt, a 40 évvel korábinak több mint a fele. A védett és kötött forgalmú birtok státuszát újabb jogszabályokkal erősítették meg. 1935-ben a termőföld 10,6%-a védett, 27,1%-a korlátozott forgalmú volt. A kisbirtokok számának gyarapodását két új generáció örökössé válása, több kishatókörű földreform, lakosságtelepítési akciók is gyorsították.

14 Gudenus János – Szentirmay László: *Összetört címerek*. Mozaik Kiadó, Budapest 1989. 81-82.

15 1687. évi IX. törvénycikk

16 L. a 14. jegyzet hivatkozását.

3. A NAGYBIRTOKOK ÉS KASTÉLYOK, A PALOTÁK, VILLÁK ÁLLAMOSÍTÁSA 1945–1967

A második világháború után, az 1945. évi földreform¹⁷ gyökeresen megváltoztatta a tulajdoni viszonyokat. A földrendezéshez igénybe vették a földbirtok élő- és holtfelszerelését is: az épületeket, sőt a fellelhető készleteket (a vetőmagot és a takarmányt) is. A földreform céljára 75 500 birtokot használtak fel közel 5,6 millió kat.hold terjedelemben, vagyis az ország területének több mint egyharmadát. (Az 1935-ös összeírás adatai alapján legalább 6,9 millió kat.hold igénybevétele volt várható.) A 200 holdnál nagyobb birtokok területe ugyanis 6 934 000 hold körüli volt, és a 200 holdnál nagyobb birtokból (ellenállási érdekekre hivatkozva) mindösszesen 21-et mentesítettek, ezek területe összesen 5 670 holdat tett ki. A földreform végrehajtása során az 1 000 holdnál nagyobb birtokokat teljes egészében, az 1 000 hold alatti volt földesúri és egyéb úri birtokokat 100 holdig, a gazdagparaszi birtokokat pedig 200 holdig sajátították ki. Az igénybe vett 5 599 645 kat.hold több mint 60%-át kapták az igényjogosultak. (Közel 110 000 gazdasági cseléd, több mint 260 000 mezőgazdasági munkás, majdnem 214 000 törpebirtokos, körülbelül 33 000 kisbirtokos és 24 000 igényjogosult iparos, okleveles gazda, erdészeti alkalmazott kapott átlagosan 5,1 kat.hold földet.) A gazdaságok túlnyomó része és a földterület döntő hányada is a kisparaszi gazdaságokhoz került. A 100 kat.hold feletti egyéni gazdaságokhoz az összes terület és szántó csupán 4,5%-a tartozott. Ezek a gazdaságok sem nevezhetők a szó valódi értelmében nagyüzemnek, mivel átlagosan 125 kat.hold (72 ha) földjük volt. A családi munkaerőre épült kisparaszi mezőgazdaság korszaka rövid ideig tartott. Az 1949-ben megindult kollektivizálás a föld személyes tulajdonjogát sok család számára hosszú időre formálissá tette, ugyanakkor a földtulajdon-használat három formája létezett: állami, szövetkezeti és egyéni. 1961-re a mezőgazdaság nagyüzemesítése gyakorlatilag befejeződött.

17 A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VI. törvénycikk, amely a 600/1945. M. E. szám alatt Debrecenben az 1945. évi március hó 15. napján kibocsátott és az 1945. évi március hó 18. napján hatályba lépett rendeletet törvényerőre emelte.

Az 1970-es és 1980-as években a földterület több mint fele a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságaihoz, valamivel kevesebb mint egyharmada az állami szektorhoz, míg kerekén 10%-a a kisüzemekhez (háztáji- és kisegítő gazdaságokhoz) tartozott.¹⁸

A változások részleteit tekintve a földreform célja a tulajdoni viszonyok alapvető megváltoztatása volt: a paraszti tulajdon kiszélesítése és a kisbirtokos struktúra kialakítása érdekében a nagybirtokrendszer megszüntetése. A földbirtok elkobzására vonatkozó rendelkezések szerint¹⁹ bizonyos cselekmények elkövetőinek tulajdonát képező „földbirtokok, a megművelésre szolgáló összes eszközökkel, élő és holt gazdasági felszerelésével és a rajtuk lévő épületekkel, az államra szállnak át.” A Községi Földigénylő Bizottságok előterjesztésére a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok állapították meg, hogy kinek a földbirtokát kell elkobozni. A földbirtok megváltására vonatkozó szabályok szerint²⁰ a földhöz juttatás céljára megváltás ellenében igénybe kellett venni a 100 kat. holdon felüli, illetve a Székesfehérváros határától számított 30 kilométeres körzetben az 60 kat. holdon felüli birtokokat. Teljes egészében igénybe kellett venni az 1 000 kat. holdat meghaladó minden mezőgazdasági földbirtokot, a kereskedelmi törvény és más kereskedelmi vonatkozású törvények alapján létesült összes társas vállalatok, valamint az elismert vállalati nyugdíjpénztárak és társadalombiztosító intézetek földbirtokait, terjedelmükre való tekintet nélkül. Az állam földhöz juttatás céljára földalapot létesített,²¹ amely e rendelet alapján elkobzott, kártalanítás mellett igénybe vett (kisajátított), továbbá az államkincstár tulajdonát képező földbirtokokból állt. A földreform befejezésének előmozdításáról szóló törvénycikk szerint²² a magyar állam tulajdonává vált ház-, mező- és erdőgazdasági ingatlanok, továbbá az ezekkel kapcsolatos mező- és erdőgazdasági ipari üzemek – ideértve a telepítés céljából szükséges kisipari üzemeket is – valamint termények, állatok, gazdasági és háztartási felszerelési tárgyak és egyéb ingóságok a Földbirtokrendező Alap állagához tartoztak

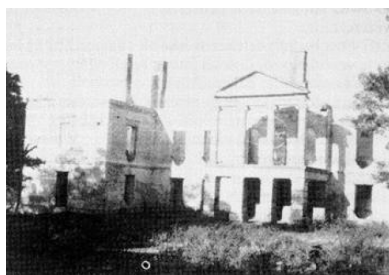
18 Bővebben I. Oros Iván: A birtokszerkezet Magyarországon. *Statisztikai Szemle* LXXX. (2002) 7. 674–697.; Gudenus, 1989. 107–110.

19 1945. évi VI. törvénycikk II. Fejezet (Földbirtok elkobása) 4. § – 8. §

20 1945. évi VI. törvénycikk III. Fejezet (Földbirtok megváltása) 10. § – 11. §

21 1945. évi VI. törvénycikk 2. §

22 A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. törvénycikk 2. §

06 A második világháborúban megsérült és/vagy kifosztott kastélyok példái:
a) Bicske, volt Batthyány-kastély; b) Bodajk, volt Grünfeld-kastély; c) Nagycenk, volt Széchenyi-kastély;
d) Csorvás, volt Wenckheim-kastély, e) Csapak, volt Ranolder-kastély; f) Tuzsér, volt Odescalchi-kastély

és azokat a földtörvény alapján eddig juttatásban nem részesített helyi földigénylők kielégítésére, illetőleg telepítési célokra kellett felhasználni. A földreformot két év alatt befejezték, és 1947-re megszűnt a nagybirtokrendszer Magyarországon. Az állami földalapról 650 000 igényjogosult jutott átlagosan 5,1 kataszteri hold területű birtokkegység tulajdonához.

A hitbizományok megszüntetéséről szóló törvény-cikk alapján²³ a családi hitbizomány és a hitbizományi kisbirtok intézménye a törvény hatálybalépésével megszűnt. A fennálló családi hitbizományokhoz tartozó vagyon a hitbizományi kööttség alól felszabadult és – meghatározott kivételekkel – az 1948. évi július hó 27. napján fennállott leltári állapot szerint állami tulajdonba „vétetik”. A hitbizományi kööttség alól felszabaduló vagyonból az eddigi hitbizományi birtokos tulajdonába kerülhettek a következő vagyontárgyak: a mezőgazdasági ingatlanok és azok felszerelése, valamint a mezőgazdasági ingatlanokon lévő gazdasági épületek és lakóházak, amennyiben azok a földreform során igénybe nem vétettek; a bútorok és egyéb házi felszerelési tárgyak, amennyiben azok nem műtárgyak; a visszajuttatott²⁴ vagyontárgyak voltak.

Az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szóló törvényerejű rendelet szerint²⁵ összes alkaterészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba „vétetnek” a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek házingatlanai, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosították. Ha a megjelölt személy az állami tulajdonba vett házingatlanban, vagy annak egy részében nem lakott állandóan, állami tulajdonba került a tulajdonosnak a házingatlanban, vagy annak egy részében tartott valamennyi ingósága is.

1945-től gyökeres fordulat állt be az arisztokrácia vagyoni helyzetében: a földosztással elvesztette addigi uralkodó pozíciójának legfőbb gazdasági bázisát. Az úri birtokosoknak nagyrészt el kellett hagyniuk házaikat, kastélyaikat, amelyek a második világháborúban jelentősen sérültek, továbbá a megfelelő földbirtok és személyzet híján már nem voltak karbantarthatók és lakhatók. Az országban több mint 1 500 kastély és kúria döntő többségében sérült és kifosztott állapotban került állami tulajdonba csaknem 8 000 kat.hold (kert, park stb.) belterülettel. (6. ábra)

23 A hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949. évi VII. törvény cikk 1. § – 3. §

24 A Károlyi Mihály érdemeinek törvénybeiktatásáról szóló 1946. évi II. törvény cikk alapján.

25 Az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szóló 1952. évi 4. törvényerejű rendelet 1. § (1) bekezdés b) pontja, (2) bekezdés

07 A második világháború utáni kastélysorsok példái:
a) Szécsény, volt Lipthay-kastély; b) Gyöngyös, volt Orczy-kastély; c) Mór, volt Luzsénszky-kastély;
d) Nagycenk, volt Széchenyi-kastély; e) Vép, volt Erdődy-kastély; f) Érd, volt Szapáry-kastély

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvény meghatározta a szövetkezeti földhasználat kereteit. A termelőszövetkezet tagja köteles volt a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában levő összes földet a termelőszövetkezetbe bevenni.²⁶ Egy másik törvény²⁷ lehetővé tette, hogy termelőszövetkezet is szerezhessen tulajdont termőföldön (termelőszövetkezeti földtulajdon) azzal a céllal, hogy a személyi földtulajdon és földhasználat, valamint a zártkerti földek, továbbá a nagyüzemileg nem hasznosítható földek tulajdonának és használatának rendezésére egységes elvek alapján biztosítsa a közérdek és az egyéni érdek összhangját. Az állami gazdaság olyan mezőgazdasági cégforma volt a korszakban, amely állami tulajdont birtokolt. 1945-ben, a földosztás után jöttek létre az első állami gazdaságok, melyeket 1948-49-től mint a „köztulajdon” letéteményesét, a rendszer kiemelten támogatott. 1989-ig fennmaradt a megkülönböztetés

a termelőszövetkezetekkel szemben, mert a „szövetkezeti tulajdon” alacsonyabb fokúnak számított az államszocializmusban.

1949-ben 1 367, 1951-ben 4 625 szövetkezet működött. Számuk később sem nőtt lényegesen, azonban a terület egyre nagyobb hányadát művelték. A szervezés kezdetén 100 hektár körüli volt az átlagos területnagyság, amely két év alatt megduplázódott, 1956 őszéig pedig megháromszorozódott. 1961 tavaszán több mint 4 000 termelőszövetkezet 4,7 millió hektár területet művelt. Az 1962. évben működő szövetkezetek 1 000 hektár körüli átlagterületűek voltak. Az összevonások miatt 10 év alatt az átlagos terület 2 000-re, majd 1983-ig csaknem 4 000 hektárra nőtt, és ezt követően 1 300–1 400 szövetkezet működött. A mintegy 500 állami gazdaságból 1962-re 217 maradt, az 1970-es évek elejére 120–130. Az induló 2 000 hektáros átlagterület pedig 5 000 hektárra nőtt, majd több mint 7 000 hektárra.²⁸

Az állami vállalatokról szóló törvény²⁹ preambuluma szerint az állami vállalatok, mint a szocialista

26 A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény V. Fejezet (A termelőszövetkezet vagyona) 37. § (Földbevitel) (1)–(2) bekezdése.

27 A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény 2. §–3. §, 7. §–8. §

28 L. a 11. jegyzet hivatkozását.

29 Az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény 22. § (1), (3) bekezdés

08 Jellegzetes kastélyorsók a szocializmus idején:
a) Mór, volt Szécsen-kastély; b) Bánhalmapusztá, volt Schmidt-kastély; (balra fent Mór és balra lent Bánhalma)
c) Kelemér, volt Putnok-kastély (jobbra Kelemér)

népgazdaság gazdasági szervezeti egységei kiemelkedően fontos szerepet töltöttek be az állam gazdálkodási feladatainak ellátásában, a társadalom szükségleteinek sokoldalú kielégítésében, a szocialista állam politikájának gyakorlati megvalósításában. [...] A vállalat, az állam által rábízott, valamint a kezelésébe tartozó más vagyonnal és az alkalmazásban álló munkaerővel a jogszabályok keretei között és az alapító határozatban meghatározott tevékenységi körben önállóan gazdálkodott. [...] A vállalatot a gazdálkodás, a rábízott vagyon kezelése körében minden olyan jog megillette, amelyet tőle jogszabály kifejezetten nem vont el. (7–8. ábra)

A második világháborút és az államosítást követően a mezőgazdaság átalakítása, majd szövetkeztetése során a földreform és a földrendezések, valamint az egyéb földbirtok-politikai intézkedések alapjául a földadókatasztert használták. Az állami földnyilvántartás tárgya az ország teljes földterülete volt, így minden lényeges adatot tartalmazott (földterület, birtokos stb.), amelyek a fenti feladatok végrehajtásához szükségesek voltak.³⁰

30 A vonatkozó jogszabályok – az állami földnyilvántartásról szóló 1963. évi 32. törvényerejű rendelet, valamint annak végrehajtása tárgyában kiadott és az 1/1969. (I. 8.) Korm. rendelettel

Az állami földnyilvántartás mellett a 19. század közepére nyúlik vissza a telekjegyzőkönyv vezetésének intézménye, amelynek továbbfejlesztését jelentette, hogy a korabeli jogszabályok³¹ elrendelték a telekjegyzőkönyvekből a telekkönyvi betétek szerkesztését. Az 1961. február 1. napján hatályba lépő, szabályozás³² kimondta, hogy a telekkönyv az ingatlanra vonatkozó tulajdonjog, használati és más jogok nyilvántartására, valamint fontosabb tények és körülmények feltüntetésére szolgál; az ingatlanra vonatkozó egyes jogokat telekkönyvi bejegyzés hozza létre. A telekkönyv betétekből, térképekből, mutatókból és irattárból áll. A telekkönyvi betét „A” birtoklapot, „B” tulajdoni lapot és „C” teherlapot tartalmaz. Az állami földnyilvántartás és a telekkönyv tartalma

módosított 37/1963. (XII. 24.) Korm. rendelet – 1964. január 1-én léptek hatályba. Bővebben I. Apagyi Géza – Latkóczy Olga: Feladatok az ingatlan-nyilvántartás korszerűsítésében. In: *Ingatlan-nyilvántartás vagy telekkönyv. c. konferencia (2002. november 21.) utókötet.* FÖMI, Budapest 2002. 17-22.

31 A többször módosított, a telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886. évi XXIX. törvénycikk, valamint a tényleges birtokos tulajdonjogának a telekjegyzőkönyvbe bejegyzéséről és a telekjegyzőkönyvi bejegyzések helyesbítéséről szóló 1892. évi XXIX. törvénycikk.

32 A telekkönyvről szóló 54/1960. (XI. 27.) Korm. rendelet (hatályos: 1972. december 31-ig) 4. § – 5. §

átfedte egymást. Mivel a két nyilvántartás a települések felmérésével létrehozott térképek alapulvételével készült,³³ ezért az ingatlanok meghatározó adatait – helyrajzi szám, terület stb. – mindkettő tartalmazta, valamint mindkettőben szerepelt az ingatlan tulajdonosának, kezelőjének és használgójának a neve. Egyik nyilvántartás sem volt teljes. Az állami földnyilvántartásnak nem voltak tárgyai sem az öröklások, sem a szövetkezeti lakások. A telekkönyv nem tartalmazta viszont a közterületeket és a földek tényleges művelési ágára és minőségére vonatkozó adatokat. Az állami földnyilvántartás csak a földek adataiért – terület, művelési ág, földminőség stb. – szavatolt (vállalt felelősséget), a feltüntetett tulajdonjogokért már nem. A telekkönyv viszont a bejegyzett tulajdonjogot és egyéb jogokat tanúsította hitelesen, míg a földek adatait már nem. Mivel a két nyilvántartás külön-külön nem volt teljes, valamely ingatlan közhiteles állapotát is csak a telekkönyv és az állami földnyilvántartás egybevetésével, azok együttes használatával lehetett megismerni.

Az egységes földnyilvántartás alapját az ingatlan-nyilvántartásról szóló törvényerejű rendelet³⁴ teremtette meg, valamint az ennek a végrehajtására kiadott rendelet³⁵ szabályozta az ingatlan-nyilvántartás létrehozását és annak vezetését. Az ingatlan-nyilvántartás szerkesztésekor az ingatlanok adatainak megállapításánál a földnyilvántartásból, az ingatlanokhoz kapcsolódó jogok és tények megállapításánál pedig a telekkönyvből kellett kiindulni. Az ingatlan-nyilvántartás községenként, városokként a megyei jogú városok egy részében, valamint a fővárosban kerületenként készült el, és folyamatosan (elkészülte után) lépett érvénybe vidéken 1980-ig, a fővárosban 1981-ig.

A kastélyok nyilvántartása szempontjából különösen fontos, hogy a földrészletre vonatkozó adatokat (helyrajzi szám, terület stb.) egyaránt tartalmazta a telekkönyv és a földnyilvántartás is, így a számbavétel során a két nyilvántartás adatait össze kellett hasonlítani. Ez az összehasonlítás nélkülözhetetlen volt, mivel ugyanazt a földrészletet rendszerint eltérő helyrajzi számmal jelölték meg a két nyilvántartásban. Az azonosítást mindig el kellett végezni, ha a földrészlet meghatározására szolgáló két legjellemzőbb adat: a helyrajzi szám és a terület a két nyilvántartásban eltért egymástól (például más volt a földrészlet helyrajzi

száma a földnyilvántartásban, mint a telekkönyvben). A földrészleteket az alakjuk, a területek és a tulajdonosaik szerint azonosították. Az azonosítás eredményéről jegyzéket készítettek (azonosítási jegyzék), amelyben felvették a telekkönyvi és földnyilvántartási helyrajzi számokat a hozzá tartozó területekkel együtt, megteremtették a két nyilvántartás helyrajzi számai közötti kapcsolatot és a területek összehasonlításának a lehetőségét. Az azonosítási jegyzék alapján a község (város) valamennyi önálló ingatlanról tulajdoni-lap tervezet készült. Erre a tervezetre kigyűjtötték a két korábbi nyilvántartás valamennyi érvényes bejegyzését. Az érvényes bejegyzések képezték a jogi állapotot. A szerkesztéskor később ehhez viszonyították a valóságos, tényleges állapotot. Az ingatlanokkal kapcsolatos jogokat és tényeket, valamint a valóságos állapottal való egybevetését az érdekelt személyek meghallgatásával tisztázták. Az eltérések több okból adódtak, jellemző volt, hogy az ingatlant átruházták, de az okirat alapján nem kérték tulajdonjog bejegyzését. A rendelkezésre álló okirat alapján a szerkesztés során az okirat tartalmát vezették rá a tervezetre.

Az 1945-től kezdődő államosítás, illetve földreform során, majd az azt követő 1949 és 1962 közötti időszakban a szocialista nagyüzemi gazdaságok kialakítása, a termelőszövetkezetek szervezése okán végrehajtott földrendezés, végül az ingatlan-nyilvántartás átalakítása alkalmával a műemléki védelem alatt álló ingatlanok meghatározására szolgáló két legjellemzőbb adat: a helyrajzi szám és a terület is egyaránt megváltozott, amely a későbbi azonosítást megnehezítette, sokszor pedig ellehetetlenítette. Jól mutatja ezt, hogy még az 1990. évben kiadott *Magyarország Műemlékjegyzéke* c. kötetekben³⁶ is a műemlék ingatlan-nyilvántartási meghatározását szolgáló helyrajzi számadatok között keverednek a régi telekjegyzőkönyvi, földnyilvántartási helyrajzi számok az azonos számformátumú, új ingatlan-helyrajzi számokkal, amelyek kölcsönösen nem feleltethetők meg egymással. A műemlékállomány egyértelmű azonosításának ellehetetlenülése nemcsak a korszakban, hanem a későbbi évtizedekben is – például az 1990–1997 közötti privatizáció során az érintett műemlék kastélyingatlanok nyilvántartási azonosíthatatlansága miatt – komoly akadálya lett az aktuális feladatellátáshoz szükséges adatgyűjtések és adatbázis-építések hatékony elvégzésének.

33 L. a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. rendelet szabályozását.

34 Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1972. évi 31. törvényerejű rendelet (hatályos: 2000. január 1-ig).

35 27/1972.(XII. 31.) MÉM sz. rendelet

36 *Magyarország Műemlékjegyzéke*. (Szerk.: Jékely Zsolt, Ikafalvi Diénes Virág) I–II. köt. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1990.

4. A KASTÉLYOK MŰEMLÉKI VÉDELME 1949 ÉS 1997 KÖZÖTT

A *műemlékek fenntartásáról* szóló törvénycikk³⁷ határozta meg a műemlék korabeli fogalmát: műemlék elnevezés alatt értették a földben vagy a földszínen lévő minden olyan építményt és tartozékát, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bírt. A műemlékeket a törvény védelme és a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyezték. A vallás- és közoktatásügyi miniszter esetről-esetre határozta meg, hogy mely építmények tartandók fenn, mint műemlékek; valamint azt is, hogy a föld alatt gyanított műemlékek fölfedezése, vagy a részben fölfedezettek feltakarása végett, ásatások eszközöltesenek-e. A fenntartandónak nyilvánított műemléket a tulajdonos saját költségén épségben fenntartani volt köteles; javításokat, bővítéseket vagy átalakításokat azon csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével, és az általa meghatározott módon tehetett. Ha a magántulajdonos a fenntartást a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása dacára elmulasztotta, valamint ha az építményen engedély nélkül javításokat, bővítéseket vagy átalakításokat tett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a műemlék kisajátítását elrendelhetette. Megszűnt a magántulajdonosoknak a fenntartásra vonatkozó kötelezettsége: ha a magántulajdonos a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti, hogy a műemléket fenntartani nem akarja. Tartozott azonban a tulajdonos a műemléket, ha a szabad rendelkezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszter által előbb fel nem „jogosíttatik”, a bejelentéstől számítandó 60 napig érintetlenül hagyni. Ha a tulajdonos az előírt bejelentést megtette, a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy feljogosította őt szabad rendelkezésre, vagy elrendelte a műemlék kisajátítását. Ezen utóbbi esetben tartozott a tulajdonos a műemléket a kisajátítási eljárás befejezéséig érintetlenül hagyni. Végleges kisajátításnak helye volt a törvény értelmében, a tehermentes tulajdonjognak a műemlékek országos alapja részére leendő megszerzése végett: azon földterületre és tartozékaira nézve, amelyen vagy amely alatt a fenntartandónak nyilvánított műemlék volt; azon földterületre és tartozékaira nézve, amelyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter ásatásokat rendelt, és amely felett épület állt; azon földterületre és tartozékaira nézve, amelyek ideiglenesen kisajátítottak, és amelyek a vallás- és közoktatásügyi

miniszter által három évnél tovább szükségeltettek; ha a tulajdonos az ideiglenes kisajátítás meghosszabbításába bele nem egyezik. Kisajátíthatók voltak nemcsak az ingatlanok, hanem a rajtuk vagy alattuk lévő műemléket környező földterületből is annyi, amennyi a tudományos cél elérésére szükséges, - valamint a műemlékhez juthatás végett, a legközelebbi közútig terjedő annyi földterület is, amennyi a kocsin való közlekedést lehetővé tette. A kisajátított ingatlan birtokrendezés-tagosítás, vagy más címen más ingatlannal fel nem volt cserélhető és el nem volt darabolható mindaddig, míg rajta a műemlék „fenntartatik”.

A *községek rendezéséről* szóló törvénycikk szerint³⁸ csak a törvényhatóság jóváhagyása után lehetett végrehajtani minden olyan határozatot, amely történelmi és műemlékek fenntartására, átalakítására és lebontására vonatkozott.

A *múzeumokról és műemlékekről* szóló törvényerejű rendelet³⁹ kiterjedt a műemlékekre is. A műemlékek fogalom meghatározás szerint a következő volt: ...műemlék a földben vagy a föld felszínén levő minden olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet kiemelkedő történeti, régészeti, képzőművészeti vagy néprajzi jelentőségére tekintettel a művelődésügyi miniszter műemlékké nyilvánít. A műemlékké nyilvánítással az ingatlan a törvény értelmében védetté vált. A műemlékekről a művelődésügyi miniszter nyilvántartást vezetett. A műemléket és annak tartozékait épségben és változatlan állapotban fenn kellett tartani. A fenntartás kötelezettsége a tulajdonost, ha pedig a hasznosítás jogát a haszonélvező gyakorolja, a haszonélvezőt terhelte. A műemléket az állam részére ki lehetett sajátítani, ha a műemlék fenntartására kötelezett személy a törvényerejű rendeletben megállapított kötelezettségeinek megszegésével vagy a művelődésügyi miniszter törvényes intézkedéseinek megghiúsulásával a műemlék épségét, jellegét vagy zavartalan érvényesülését szándékosan vagy vétkes gondatlansággal veszélyezteti; ha a műemlék fenntartására kötelezett személy terhére végzett munkálatok költségeit attól behajtani nem lehet; ha a műemlék fenntartása és megóvása a fenntartásra kötelezett személy vagyoni helyzetére tekintettel vagy egyéb okból az ő birtokában saját hibáján kívül nem biztosítható.

38 A *községek rendezéséről* szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk III. Fejezet (A községek jogairól és teendőiről) 26. § f) pont

39 A *múzeumokról és műemlékekről* szóló 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet (hatályos 1964. december 31-ig) 2. § d) pont; 17. § (1)–(2) bekezdés; 18. § (1) bekezdés; 21. § (1) bekezdés

37 A *műemlékek fenntartásáról* szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk (hatályos: 1949. november 16-ig) 1. §, 3. § – 5. §, 7. § – 8. §, 10. §, 12. § – 13. §

Az első, 1950–1954 közötti műemléki védések (1950-ben 253, 1951-ben 1068, 1952-ben 230, 1953-ban 673, 1954-ben 42) között csekély számban (9%) találhatók kastélyok (1950-ben 35, 1951-ben 19, 1952-ben 4, 1953-ban 85) és kúriák (1950-ben 1, 1951-ben 5, 1952-ben 12, 1953-ban 38) is. A műemléki állomány országos ismertetésére és fölmérésére 1945 után első alkalommal közzétett műemléki topográfia⁴⁰ előszavában olvasható: „A felszabadulás után népi demokráciánkban ... új tartalmat kapott a műemlékvédelmi munka. A nép lett az ország gazdája, ... birtokba vette a termelő eszközöket, ... minden nemzeti érték tulajdonosa is lett.” A kötetben megjelenő kastélyok és kúriák megnevezésén túl azok egy-két mondatos, rövid leírását találjuk.⁴¹ Ezt követően első alkalommal a fenntartandó műemlékek közel 2.200 tételes jegyzékét (kézirat gyanánt) a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya a „Műemlékjegyzék az 1953 júniusi állapot szerint” címmel állította össze. Ebben a korszakban védett kastélyok néhány adata és igen rövid leírása jelent meg.⁴²

Az építésügyről szóló törvény⁴³ „A műemlékvédelem” alcímében a korábbi szabályozás néhány elemét átvette. Ezek között: a műemlékeket épségben, jellegük megváltoztatása nélkül fenn kell tartani. Új szabályozási elem volt, hogy az építésügyi hatóság elrendelhetette az építmény jókarbantartására vonatkozó kötelezettség teljesítését, illetőleg – a szükséghez képest – az építmény felülvizsgálatát, felújítását, helyreállítását, átalakítását vagy lebontását, ha annak állapota az állékonyságot, az egészséget, az élet- vagy közbiztonságot veszélyezteti, a városképet rontja, vagy azt a rendezési terv végrehajtása, illetőleg a műemlékvédelem érdekei megkövetelik. Az építési munkával kapcsolatban vagy annak következtében szükségessé vált munkálatok elvégzésére, továbbá az építmény jókarbantartására, felülvizsgálatára, felújítására, helyreállítására, átalakítására vagy lebontására, műemlék hatásának zavartalan érvényesülése érdekében elrendelt munkálatok elvégzésére a telek bekerítésére,

illetőleg a kertészeti munkák elvégzésére – ha jogszabály másként nem rendelkezett – az ingatlan tulajdonosát (kezelőjét, használóját) kellett kötelezni.

A végrehajtási rendelet⁴⁴ alapján a műemlékvédelem körébe tartozó hatósági feladatokat – az építésügyi miniszter által átruházott hatáskörben – országosan az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF), a fővárosban a Budapesti Műemléki Felügyelőség, az építésügyi miniszter által külön rendelkezésben meghatározott városokban a tanács végrehajtó bizottságának építésügyi szakigazgatási szerve (a továbbiakban együtt: műemléki hatóság) látta el. A védett építmény fenntartásának költségei a tulajdonost terheltek. Ha a védett építménynek fenntartásra kötelezhető tulajdonosa nincs, a feladatok ellátásáról az illetékes tanács végrehajtó bizottsága gondoskodott.⁴⁵ A műemléki hatóság hozzájárulása volt szükséges a műemléki érdeket érintő területfelhasználáshoz, telekalakításhoz, kisajátításhoz, az állami tulajdonban álló védett építmény kezelőjének kijelöléséhez, illetőleg szövetkezet részére történő tartós és ingyenes használatba adáshoz. A műemléki hatóság a hozzájárulás megadását a műemlékvédelem érdekeit biztosító feltételekhez köthette; ennek során előírásokat és kikötéseket tehetett.

Magyarországon 1990-ben a műemléki szempontból védett épületek száma meghaladta a tízezret. Az ezek védelmére fordított pénzforrások nagysága legfeljebb becsülhető és 1986–1990 között évi mintegy 6 milliárd Ft-ra tehető. A finanszírozásra több csatorna is szolgált. Az OMF az 1986–1990. években összesen 2,2 milliárd Ft (évente 400–500 millió Ft) költségvetési előiránnyal rendelkezett. Ez nyújtott fedezetet az OMF szakmai felügyeleti munkáját alátámasztó pénzügyi támogató, hatósági ellenőrzői, koordináló, valamint építési tervezői, kivitelezői és szakrestaurátori tevékenységekre. Ezen felül az OMF közreműködött különféle műemléki célú beruházásoknak az Állami Fejlesztési Bank, majd a Magyar Hitel Bank által kezelt, az 1986–1990 közötti öt évben 183 millió Ft-ot kitevő költségvetési keretnek

40 Genthon István: *Magyarország műemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.

41 Pl. „Fejér megye, Bodajk: Hochburg-Lamberg-kastély, egyemeletes, négy jónoszlopos középrizalittal és előreugró oldalrizalitokkal. Épült a XIX. sz. elején.”

42 Pl. „Fejér megye, Bodajk, Petőfi Sándor-u. Kastély. Klasszicista, emeletes, oszlopos előcsarnokkal 1839.”

43 Az építésügyről szóló 1964. évi III. törvény (hatályos: 1997. december 31-ig) 21. § (1) bekezdés; 37. § c) pont; 39. § (1) bekezdés

44 A műemlékvédelemről szóló 1/1967. (I. 31.) ÉM rendelet (hatályos: 1997. december 31-ig) 4. § (1) bekezdés; 14. § (2) és (3) bekezdés; 19. § (2) bekezdés; 20. § (2) bekezdés

45 Ez utóbbi rendelkezést a műemlékvédelemről szóló 1/1967. (I. 31.) ÉVM számú rendelet módosításáról szóló 22/1972. (XII. 16.) ÉVM számú rendelet 1. §-ában a következők szerint módosította: „Ha a védett építménynek fenntartásra kötelezhető tulajdonosa nincs, [...] a feladatok ellátásáról az építmény fekvése szerint illetékes községi szakigazgatási szerv, illetőleg városi, fővárosi kerületi tanács végrehajtó bizottságának építésügyi feladatot ellátó szakigazgatási szerve gondoskodik.”

és az Idegenforgalmi Alapból fedezett mintegy 75 millió Ft-nak a szétosztásában. A műemlékvédelem költségvetési támogatását kiegészítették a különböző adó- és pénzügyi kedvezmények, amelyek becsülhető nagysága 1990-ig évente az 50 millió Ft-ot nem lépte túl. A magyar műemlékek védelmét és az azokban megtestesülő nemzeti vagyon megőrzését, gyarapodását – a költségvetésből finanszírozott közel 3,0 milliárd Ft-ot kitevő pénzügyi támogatások felosztásával és felhasználásával, a hatósági feladatok ellátásával és a mintegy 110 millió Ft értékű állóeszköz-értékkel rendelkező saját kapacitásának kihasználásával – az OMF ellentmondásos eredményességgel végezte. Néhány száz objektum szakmai, anyagi támogatásával, kiemelkedő színvonalú helyreállításával, hasznosításával látványos eredményeket ért el, de a védelem országos, átfogó kérdéseiben néhány szerény lépéstől eltekintve a rendszerváltozást megelőző 10-15 évben érdemleges eredményt nem sikerült felmutatnia. A védelem gazdasági és főleg (hatósági) ellenőrzési szempontjai évtizedek óta nem érvényesültek kellő módon, így az objektumok tömeges leromlását, egyesek végleges pusztulását nem tudta megakadályozni. Összességében az emlékanyag állapota nem javult. Az OMF belső szervezetlensége és gazdálkodási hiányosságai a fenti időszakban felerősödtek. A hatékonyabb szakmai és gazdasági munkát a belső irányítás elégtelensége, valamint a számviteli-nyilvántartási rend súlyos problémái is akadályozták, amelynek következtében az OMF rendelkezésére bocsátott költségvetési pénzforrások egyre nagyobb hányadát emésztették fel a szervezet költségei. A gyenge hatékonyságú működés – az indokoltnál is jóval szűkebb – pénzügyi-gazdasági eszközöket szétforgácsolta. Ezzel párhuzamosan az igazgatási (hatósági ellenőrző, koordináló) funkciók gyengültek, az ágazati és területi irányító (koordináló) tevékenység, a tulajdonosokra, kezelőkre irányuló felügyeleti szerep visszafejlődött és tovább dezorientálódott. Ezt mutatta a műemlékek romlása, gondatlan kezelése, az engedély nélküli, vagy a szakszerűtlen beavatkozások nem teljes körű vagy késett felfedezése, az intézkedések elmulasztása. Több milliárd Ft értékűre becsülhető az a helyreállítási költségtöbblet, amely egyedül a megőrzés (a megvédés, a kötelezés) elmulasztásából származtatható. A tulajdonviszonyok változása és a piacgazdaság fejlődése által sürgetett feladatok előkészítése a műemlékvédelem területén 1990-ben még nagyon kezdeti stádiumban állt, így a műemlékek tulajdonjogával kapcsolatos problémák megsokasodtak. A műemlékek nyilvántartásának gyengesége, a tulajdonjogok tisztázatlansága a

privatizáció és a műemlék hasznosítás kérdésének egyik sarkalatos pontjává vált. A szervezet alkalmatlanságát végül összeférhetetlenségi problémák mutatták, amelyek a meghatározó hatósági, ellenőrző és koordináló szerepkör mellett a kiegészítő pénzügyi támogató funkcióknak a vállalkozói és a kiemelt műemlékek gondnoksági feladataival együttesen történő, egy szervezeten belüli megvalósításából eredtek.⁴⁶

5. A PROGRAMSZERŰ KASTÉLYFELÚJÍTÁS 20. SZÁZADI ELŐZMÉNYEI

5.1. Az első kastély-helyreállítási program (ún. GB-kastélyprogram) 1981 és 1990 között

Az 1985. év végi adatok szerint Magyarország 9.435 műemléke közül 679 volt kastély és kúria. Arányuk a teljes műemlékállományban 7,2%, ezen belül a műemlék („M”) kategóriában 9,2%-ot tett ki.⁴⁷ Az 1980-as évekre a műemlék kastélyállomány egy részét a végső pusztulás veszélye fenyegette. A végveszélybe került épületek egy részét már nem lehetett megmenteni. 1966 és 1980 között, 15 év alatt 28 kastélyt kellett törölni a műemlékjegyzékből kifejezetten rossz műszaki állapotuk és a helyreállítás kilátástalansága miatt.⁴⁸ Az OMF a helyzet súlyosságát felismerve 1979-1980-ban elvégezte a műemléki védelem alatt álló kastélyállomány felülvizsgálatát, majd ennek elemzésével megállapította a legfontosabb tennivalókat. Az 1981 szeptemberére elkészült előterjesztés⁴⁹ kimutatta, hogy a kastélyállomány 29%-a rosszul, illetve csak átmenetileg hasznosított, 7%-a pedig üres.

46 Az Állami Számvevőszék V-72-14/1991/92. számú jelentése: „Jelentés a műemlékvédelem pénzügyi-gazdasági ellenőrzéséről” Kelt: 1992. január

47 Petravich András: Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása. A Kastélyprogram 1981-től 1989-ig. In: *Magyar Műemlékvédelem 1980–1990*. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 10.) Budapest 1996. 231–268.

48 A büssüi Gaál-kastélyt, a sződi Holló-kúriát és a tolcsvai Stépán-kúriát említi. (Petravich 1996, 244.) E körbe tartozik a tarناörsi volt Orczy-kastély is. (Petravich András: A kastélyprogram ma. In: Évezredek építészeti öröksége. (XV. Országos Műemléki Konferencia) Székesfehérvár, 1989. okt. 5–7. 73.) L. még: Ézsias Anikó – Szakály István: *Pusztuló műemlékeink nyomában*. RTV-Minerva, Budapest 1983.

49 *Javaslat a veszélyeztetett műemléki kastélyok és más középületek megóvására és hasznosítására* c. előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Budapest, 1981. szeptember. (Hivatkozva Petravich András i.m.)

A leginkább veszélyeztetett – üres vagy a pusztulást eredményező módon, rosszul hasznosított – 72 kastélyról és más középületről megállapította, hogy milyen funkcióra lennének alkalmasak és a helyreállításuk mennyibe kerülne. Mivel a kastélyprogram költsége és önálló megvalósítása messze meghaladta az OMF erőforrásait, az előterjesztésben bemutatott veszélyhelyzet felszámolására központi intézkedés történt: Kormány Gazdasági Bizottsága (GB) 1981. szeptember 12-én határozatot⁵⁰ hozott a kastélyok felújításáról és hasznosításáról. A GB-határozat alapján indult meg az OMF irányításával a veszélyeztetett műemlék kastélyok megmentésének programja, a kastélyprogram.

Az 1981. szeptemberi GB-határozat nyomán indult a veszélyeztetett műemléki kastélyok (középületek) megmentését célzó, ún. GB kastélyprogram végrehajtása. Ennek első lépéseként az OMF – egyeztetve a megyei tanácsokkal – részletes intézkedési tervet dolgozott ki, amelyben javaslatot tett az állagmegóvási és helyreállítási munkák sorrendiségére is. Mivel a GB-határozat nyomán elrendelt anyagi támogatási rendszerek és más kedvezmények 1982-1983-ban léptek életbe, a program megvalósítása 1982-től 72 műemlék (22 kastély) bevonásával kezdődött,⁵¹ amely 1985. évtől további három jelentős kastély és hét vár védelmét előírányzó újabb programrészrel bővült és kereteit a 10149/1986. számú GB-határozat 1990-ig rögzítette.⁵²

A kastélyprogram célja a rosszul hasznosított kastélyok, kúriák, középületek pusztulásának megállítása, az épületek hasznosítása és az ezekhez tartozó feltételek megteremtése volt.

A kastélyprogram feladatai négy fő területre terjedtek ki: 1. a leginkább veszélyeztetett épületek körében a legsürgősebb állagvédelmi munkálatok (szerkezeti helyreállítás) elvégzése, 1982 és 1985 között 114 kastély és más középület esetében összesen 190 millió Ft felhasználásával, felerészben az OMF által, illetve a fennmaradó részből más szervek támogatása révén. 2. a hasznosítási lehetőségek (jellemzően kulturális, idegenforgalmi és üdülési, szociális és egészségügyi, igazgatási és oktatási hasznosíthatóság) intézményes feltárása az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően, amelyben a tervgazdasági környezetből és az állami-szövetkezeti tulajdon csaknem kizárólagos voltából kiinduló korábbi törekvések, akciók helyébe a szabad vállalkozásoknak (ideértve a nem üzleti hasznosításokat is) a kastélyhasznosítás irányába ösztönző intézkedések léptek. 3. a helyreállítás partnerek (tanácsai és országos hatáskörű szervek, közületek és magánszemélyek) bevonásával, akik megfelelően tudják hasznosítani a felújított kastélyokat. 1985-ben, amikor a magánszemélyek által végzett helyreállítások anyagi támogatása is lehetővé vált, az összeállított ajánlólisták révén több mint 500 jelentkező kereste meg az OMF-et, és különösen nagy volt az idegenforgalmi szervek érdeklődése. A Magyar Állam tulajdonjogának fenntartása mellett 50 évre lehetett használni a jogot szerezni. A pályázati felhívást a Pénzügyi Közlöny 1982. évi 4. számában tették közzé, az első támogatások folyósítására csak 1983-ban, és az eredetileg előírányozottnál jóval szerényebb mértékben került sor. 4. adóügyi kedvezmények biztosítása a célszerű hasznosítás, a műemléki helyreállítás és fenntartás előmozdítása érdekében. Többek között a 37/1982. (VIII. 2.) PM-ÉVM-ÁH sz. együttes rendelet mentesítette a veszélyeztetett műemlék kastélyok és más középületek állagmegóvását, hasznosítását célzó építési munkát vállalkozót a telekigénybevételi és telekhasználati díj alól; a 38/1982. (VIII. 2.) PM sz. rendelet az építési adó alól. A 39/1982. (VIII. 2.) PM sz. rendelet lehetővé tette, hogy műemléki épület beruházási munkáinak fedezetére társadalmi munkáért járó munkabérből is lehessen fejlesztési alapot képezni. A beruházási illeték bevezetésekor a 14/1983. (VI. 4.) PM sz. rendelet alapján a veszélyeztetett kastélyok és más középületek hasznosításával kapcsolatos beruházások mentességet kaptak ennek megfizetése alól, a 15/1983. (VI. 4.) PM sz. rendelet pedig megerősítette építési adómentességüket.

50 A Gazdasági Bizottság 10092/1981. sz. határozata veszélyeztetett műemléki kastélyok és más középületek megóvásáról és hasznosításáról.

51 Petravich 1996, 244.

52 A program részese volt többek között: Abaújszántó-Cekeháza: Patay-kastély; Baja: Vojnich-kúria; Bajna: Sándor-Metternich-kastély; Boconád: Szeleczky-kastély; Bonyhád: Nunkovits-kúria; Csákánydoroszló: Batthyány-kastély; Dabas: Halász Mór-kúria; Edde-Felsőbogátpuszta; Edelény: L'Huillier-kastély; Erdőtarcsa: Kubinyi-Márkus-kúria; Erdőtarcsa: Szentmiklóssy-Kubinyi-kastély; Fertőrákos: püspöki kastély; Gálosfa: Festetics-kastély; Golop: régi Vay-kastély; Gödöllő: Grassalkovich-kastély; Gyöngyöshalászi: Hannis-kúria; Hatvan: Grassalkovich-kastély; Hédervár: Khuen-Héderváry-kastély; Karancság: Kubinyi-kastély; Káld: Káldy-kastély; Kéked: Melczér-kastély; Kisasszond: Sárközy-kastély; Kiskunhalas: Végh-kúria; Lovasberény: Cziráky-kastély; Magyarnándor-Kelecsénypuszta; Meggyeskovács: Batthyány-kastély; Nagyberki: Vigyázó-kastély; Nagycenk: Széchenyi-kastély; Nőtincs: Schitovszky-kúria; Pácin: Mágóchy-kastély; Perkáta: Dőry-kastély; Ráckeve: Savoyai-kastély; Seregélyes: Zichy-kastély; Sitke: Felsőbüki-Nagy-kastély; Solt: Vécsey-kúria; Soponya: Zichy-kastély; Süttő-Bolpuszta; Szigetvár-Zsibót; Szombathely: Szegedy-kastély; Szombathely-Zarkaháza; Szűgy: Simonyi-kastély; Tibolddarác: Majthényi-kúria; Törökszentmiklós-Imremajor; Vasgerszeg: Markusovszky-kastély; Vasszécseny: Ó- és Új-Ebergényi-kastély; Váchartyán: Rudnay-kastély; Verseg-Fenyőharaszt

A 45/1983. (XI. 20.) PM sz. rendelet lehetővé tette, hogy a műemlékvédelmi feladatok megvalósításában jelentősen közreműködő kisiparosok és magánkereskedők az általános jövedelemadó tekintetében adókedvezményt kaphassanak.⁵³

A GB-kastélyprogramra igényelt összeg 2,7 milliárd Ft-jával szemben a ténylegesen folyósított támogatás 1982–1990 között nem érte el az 1,2 milliárd Ft-ot. Az 1,2 milliárd Ft-ból ebben az időszakban hozzávetőlegesen 200 épület megmentéséhez nyújtottak természetbeni vagy pénzbeli támogatást. A célszerű új hasznosításra szánt beruházási támogatási keretből pedig bank útján összesen 234 millió Ft-ból 49 épület műemlékvédelmi munkáit finanszírozták. A tényleges szükségletek a kastélyprogramra juttatott összegeket rendre meghaladták, a programba bevont létesítmények száma egyre emelkedett. A támogatások reálértéke az inflációs rátával viszont egyre csökkent. (Az egy munkára jutó támogatás összege 1982. évi 700.000 Ft-ról kilenc év alatt csak 800.000 Ft-ra emelkedett.) A kastélyprogram megvalósítása során, 1986 után a kastélyok-kúriák állagmegóvását célzó törekvések háttérbe szorultak, miközben az egyéb középületek támogatásának aránya emelkedett, részesedésük 20%-ról 40-50%-ra nőtt. Az 1988. évi felmérés – amely a műemlékállomány 30%-át érintette – szerint 149 kastélyból 4 romos, 22 rossz állapotú, 12 nem, 13 pedig rosszul hasznosított volt.⁵⁴ A GB-kastélyprogram – valamennyi mérhető eredménye ellenére – a műemlék kastélyok pusztulási folyamatát csupán fékezni tudta, tartósan megfordítani nem. A program ott volt a legsikeresebb, ahol szélesebb társadalmi összefogás valósult meg, mert a veszélyeztetett kastélyok megmentésének ügyét a megyei és a helyi szervek is magukénak tekintették. A program sikeréhez jelentősen hozzájárult volna eszközeinek bővítése, a kedvezményeket biztosító szabályok fenntartása és az új társadalmi-gazdasági környezethez rugalmasabban igazodó, hosszú távú folytatása, amely a privatizáció során megjelenő spekuláció ellen intézményes módon tudott volna fellépni.⁵⁵

5.2. Kastélyprogramok az ezredfordulón: 2000 és 2004

Az *Országos Műemlékvédelmi Hivatalról* szóló 6/1992. (III. 21.) KTM rendelet 1992. április 1-jén történő hatálybalépésével⁵⁶ a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatait – a művelődési és közoktatási miniszter egyetértésével – az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMvH) útján látta el. Az OMvH országos illetékességgel rendelkező önálló központi hivatal, államigazgatási szerv volt. Az OMvH szervezetén belül önálló jogi személyiséggel rendelkező Műemlékfelügyeleti Igazgatóság működött. Az OMvH – témánk szempontjából legfontosabb – intézménye volt a Műemlékek Állami Gondnoksága (MÁG). A MÁG önálló költségvetési intézmény volt, amely a törvény által meghatározott körben gyakorolta a kezelő jogosítványait; a műemléki hatóság megbízása alapján elvégezte a hatósági határozatok végrehajtása érdekében szükséges munkákat.⁵⁷ 1992-ben, tehát a korábbi kastélyprogram célkitűzéseinek megfelelően, a nemzetközi gyakorlat-hoz igazodva hozták létre a MÁG-ot,⁵⁸ amely előbb az OMvH egyik önálló intézményeként a tartósan állami tulajdonban maradó műemlékeknek – elsősorban kastélyoknak – vagyongazdálkodó szervezete lett, és később önálló költségvetési szervként speciális ingatlanvagyon-kezelő szervvé alakult.⁵⁹ A MÁG a vagyongazdálkodásba vett kastélyok hasznosítására ún. hasznosítási tartalmi programot dolgozott ki,

56 A jogszabály 8. § (1) bekezdésében egyúttal hatályon kívül helyezte: a) a Budapesti Műemléki Felügyelőségről szóló 13/1963. (Ép. Ért. 9.) ÉM utasítás, b) az Országos Műemléki Felügyelőségről szóló 38/1965. (Ép. Ért. 23.) ÉM és az azt módosító 1/1977. (Ép. Ért. 11.) ÉVM utasítás, a 13/1981. (Ép. Ért. 1981. 1.) ÉVM utasítás, valamint a 3/1989. (K. H. Ért. 12.) KöHÉM utasítás rendelkezéseit.

57 Az *Országos Műemlékvédelmi Hivatalról* szóló 6/1992. (III. 21.) KTM rendelet 1. § (1)–(2) bekezdés; 2. § (1) bekezdés; 3. § (1), (3) bekezdés

58 A 6/1992. (III.21.) KTM-rendelet határozta meg a MÁG feladatait, mely a törvény által meghatározott körben gyakorolja kezelői jogosítványait. (Bővebben l.: *A köztulajdonú történeti épületek hasznosítása*. Tanulmány. Budapest, URB, 1994. (Gépirat.) 1994 13.)

59 1994-ig a MÁG vagyongazdálkodásába kormányhatározattal egyetlen ingatlan, a gödöllői kastély került, melynek kezelői feladatait 1994-ig látta el. 1994 és 2000 között több kastély (Fáj, Fehérvárcsurgó, Füžérradvány, Nádasdladány, Pécel) és egy palota (Budavár, De la Motte-palota) került ide. 2004-ben 17 kastély (az említetteken túl Dég, Edelény, Fertőd, Fertőrákos, Komlódtótfalu, Lovasberény, Nyék, Majk, Sümeg, Szegvár, Tata, Tuzsér) állt az intézmény vagyongazdálkodása alatt.

53 Petravich 1996, 249–250.

54 Az Állami Számvevőszék V-72-14/1991/92. számú jelentése: „Jelentés a műemlékvédelem pénzügyi-gazdasági ellenőrzéséről” Kelt: 1992. január

55 Petravich 1996, 265–268.

melynek alapvető célkitűzése az épület eredeti – történeti funkciójának tükrözése volt. Legfőbb feladatát ekkor a stíluskapcsolatokat figyelembe vevő komplex *összművészeti* bemutatás feltételeinek megteremtése vált. A hasznosítás funkcionális programja szintjén azt jelentette, hogy történeti berendezéssel, tárgyakkal visszaállításra és harmonikus bemutatásra kerül az épület, mint főúri lakóhely eredeti rendeltetése, melyet kulturális rendezvények megtartásának és korszerű turisztikai szolgáltatások nyújtásának lehetősége egészít ki. Az épület belső tereinek kialakítása, adottságainak megtartása ezzel elsődleges szemponttá vált.⁶⁰

A *műemlékvédelemről* szóló törvény⁶¹ a kiemelkedő történeti és kulturális értékű műemlékekről úgy rendelkezett, hogy azokat *kizárólagos állami tulajdonban kell tartani*. A törvénymelléklet jegyzékében felsorolt 273 műemlék egy korábbi „403-as lista” jelentős redukcióját mutatta. Ennek 37%-a, 102 ingatlan volt kastély vagy városi palota, elsősorban barokk vagy 1890 előtt épült nagyrezidencia. A törvény megszüntette a korábbi *műemlékjellegű és városképi jelentőségű* kategóriákat, így a kései, historizáló kastélyok védettségi státusa is felértékelődött, ezzel valamennyi kastély műemlék lett.

1997-re a Kincstári Vagyoni Igazgatóság (KVI) a fenntartandó és hasznosítandó műemlékek finanszírozására kidolgozta a „Műemlék 2000” programot. 1999-ben 40 kelet-közép-európai kastély, mint *kiaknázásra váró történelmi kincs* hasznosítása

került napirendre a nemzetközi kastélyfelújítási program, a Visegrádi kastélyprogram keretén belül. Az Országgyűlés Idegenforgalmi Bizottságának 1998-ban alakított Kastélyok, Kúriák, Várak Albizottsága kezdeményezésére a Kormány 2000-ben elfogadta a műemlékvédelmi intézmények által kidolgozott Nemzeti kastélyprogram tervezetét, melynek a gazdája a MÁG lett. Ez a program a tartósan állami tulajdonban maradó épületek közül a használaton kívül álló, de jelentős kulturális és turisztikai potenciállal bíró kastélyokat kívánta hasznosítani magántőke bevonásával a lehető legnagyobb gazdasági haszon elérése mellett. A legmagasabb fizetőképes kereslettel rendelkező *kulturális turisztikai termékek* kialakításának programja első körben 10 ingatlant érintett, de távolilag 25 kastély újrahazsnosítása volt napirenden. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium (NKÖM) által meghirdetett Millenniumi Kastélyprogram keretében pedig további források különböző célprogramokba megjelenítve épülhettek be a MÁG kezelésében lévő kastélyokba.⁶² A NKÖM 1999-ben hirdette meg először a Kastélyok korhű berendezése elnevezésű programot, amelynek célja az állami tulajdonú kastélyok elkallódott berendezési tárgyainak, műkincseinek visszavásárlása volt magánszemélyektől.⁶³ A Nemzeti Kastélyprogram keretében 12 műemlék kastély – a dégi Festetics-, az edelényi L’Huillier-Coburg-, a Fay-a fertődi, a majki, a szegvári és a tatai Esterházy-kastély, a fertőrákosi és a sümegi püspöki palota, a füzerradványi Károlyi-, a lovasberényi Cziráki- és a tuzséri Lónyay-kastély – hasznosítására hirdettek nemzetközi pályázatot. A megvalósíthatósági tanulmányok elkészítésébe, a portfóliómenedzselési stratégia kialakításába és a nyertes pályázóval kötendő megállapodás előkészítésébe bevonták az *Arthur Andersen Kft.-t*, a *KPMG Ingatlan tanácsadó Kft.-t*, az *Ernst and Young* és a *PricewaterhouseCoopers* nemzetközi cégeket is. A legfőbb cél az volt, hogy a kastélyok hasznosítóra és üzemeltetőre találjanak, valamint kulturális és turisztikai célra hasznosuljanak. Ehhez azonban meg kellett teremteni az alapvető infrastrukturális feltételeket, hiszen ezek hiányában egyáltalán nem, vagy csak nagyon lassan térült volna meg a befektetők pénze.

60 A komplex *összművészeti* bemutatás *finom megközelítésen* alapuló programja szoros kapcsolatban áll a kortárs német és angol gyakorlattal. Nálunk ez első sorban a rendszerváltozás után hazaköltözött főúri családok tagjainak bevonásával ért el eredményeket, például a romantika bemutatóhelyévé alakított nádasdladányi, vagy az angol klasszicizmusnak szánt fehérvár-csurgói, illetve a reneszánsz-neoreneszánsz jegyében bútorozott füzerradványi kastély esetében. Többé-kevésbé részletesen kidolgozott *hasznosítási tartalmi program* valamennyi MÁG-vagyonkezelésben lévő kastélyra készült. Gödöllőn a barokk korszak királyi vendéglátását bemutató és egy mai állami vendégház befogadó program 1992–94-ben készült el, de nem ebben a formában valósult meg; Fertődön 1996-ban a hercegi háztartás rendeltetéseit a meglévő múzeumi bemutatás átrendezésével időlegesen megoldották; Nádasdladányban, Pécelen és Fájban részleges helyreállítás és berendezés történt, melyet a Nádasdy Akadémia rendezvényei, Fájban pedig a Zempléni Művészeti Napok keretében zenei mesterkurzusok egészítenek ki. (Bővebben l. Bugár-Mészáros Károly: Műemléki belső terek. In: *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9-17.* Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottság, Heves Megyei TIT, OMvH, Eger 1992. 60-62.; Bugár-Mészáros Károly: A hegedű húrjai csak együtt szólhatnak szépen. Megértésre várnak az összművészeti alkotások. *Új Magyar Építőművészet* 2001/3. 42-43.)

61 A műemlékvédelemről szóló 1997. évi LIV. törvény 3. §; 14. §

62 Berger Zsolt: Kastélykezelők. *Figyelő* XLV. (2001) 47. 21–22.

63 N. Kósa Judit: Kész a nemzeti kastélyprogram. *Népszabadság (Világútkör)* 2000. szept. 19.

A korszerű kulturális hasznosítás jegyében hirdették meg a 2004. évi kastélyprogramot. Ebben az értékközpontú szemlélet jegyében fogalmazódott meg az intézményesített minőségi országbemutató programja.⁶⁴ A program elsődleges célja az állami tulajdonban lévő kastélyok komplex örökségvédelmi értékelése (építészettörténeti, műtörténeti elemzés és a tradicionális érték meghatározása) volt, ezt követően pedig a szakmai konszenzuson alapuló közcélú hasznosítási, illetve az állami tulajdonból való ki- illetve bekerülésre történő javaslatlétel.⁶⁵ A program a *kastélyt*, mint örökségi helyszínt, az épület(ek), a park és az ezekhez kapcsolható történések együtteseként azonosította, és egységes értékelési szempontrendszerrel, *objektív vizsgálattal* értékelte, amely egy relatív rangsor felállítására adott módot. A kiemelt műemléki értékű kastélyállományon belül *stratégiai szinteket* különböztetett meg: kulturális közcél szempontjából *kiemelt* kastélyok valamint *jelentős* kastélyok köréről határozott. A minőségi országbemutató programja a szükségfunkciótól szenvedő, különleges értékű kastélyok jövőbeli ideális hasznosítását biztosíthatta a közönség számára. A program azt tűzte ki célul, hogy az ország területén egyenletesen, a történeti építészeti stílusokat és életmódokat reprezentálva tegye látogathatóvá legértékesebb műemlékeinket.⁶⁶ Ez a célkitűzés felvetette a hajdani vezető társadalmi réteg komplex művelődéstörténeti együttesben történő *életmódbemutató* igényét, melyet ugyan a program expressis verbis nem mondott ki. A program megfelelő szakmai alapját pedig elsősorban ez adhatta volna meg.

64 Kastélyprogram I. A *minőségi országbemutató* fogalma a MÁG 1992–2000 közötti tevékenységéhez köthető, melyet e program – megfelelő tartalom nélkül – vett át.

65 A program szerint az állami (közösségi) tulajdonban tartás elemi feltétele a közfunkció betöltése, ez utóbbi viszont az értéktől függ. Az e körből kieső, tehát állami tulajdonban tartásra, közfunkcióra nem javasolt kastélyok műemléki értékeinek védelme a továbbiakban a KÖH hatósági eszközeivel történik. Hasznosításuk azonban az állami vagyonért felelős KVI feladata lesz, amely ilyen gyakorlatot eddig is folytatott.

66 2004-ben ennek a kínálati műfajnak a területi ritkasága és a nyugat-európai államokhoz képest rendkívül alacsony száma még alkalmatlanná tette a nemzet identitását jelentő építészeti-kulturális tartalmak összefüggő bemutatására valamint idegenforgalmi láncolat kialakítására. Európában az 1980-as évektől sorra nyitották meg a nagyközönség számára a volt főúri kastélyokat és várakat. Franciaországban és Angliában 1.500, Olaszországban 1.200, míg hazánkban csak 10, részben történeti berendezéssel bemutatott, látogatható kastély volt. (Fertőd, Füzesrád, Gödöllő, Keszthely, Nagytétény, Nádasdladány, Pécel, Sáropatak, Vaja, Zala)

A minőségi országbemutatóra kiválasztott főúri lakóhelyek és kíséző épületeik (városi paloták, vidéki kastélyok és a hozzájuk tartozó majorok, fogadók, vadászlakok stb.) bemutatásának tükröznie kellett volna a történelmi birtokrendszerben, az egyes családok életében – státuszában betöltött helyét illetve szerepkörét.⁶⁷

A kastélyok korszerű hasznosításának program-szerű összefogása mellé a marketing-menedzsment eszközeinek társulását jelzi először hazánkban, hogy 1992-ben megkezdődött a szervezett kastélyturizmust szolgáló ún. FIPE-program⁶⁸ kidolgozása magyar, cseh, szlovák, lengyel és francia hivatalok, társadalmi és gazdasági szervezetek részvételével. A francia kormány kulturális szervezete kezdeményezésére az Országgyűlés Idegenforgalmi Bizottsága 1999-ben „A közép-európai kastélyok útja” címmel nagyszabású projektet indított, melynek célja volt, hogy a Visegrádi négyek országaiban állami tulajdonban lévő műemlék kastélyok elsősorban külföldi tőke igénybevételével megújuljanak, és kulturális funkciókat is hordozó luxusszállodákká alakuljanak, amennyiben az épület adottságai ezt lehetővé teszik.

67 A külföldi, a nyugati és a keleti példák is ezt mutatják. A királyi és császári udvartartás enteriormúzeuma részben a Louvre Párizsban, és a bemutatásban követi Versailles, mint a fővárosközei uralkodói nagyrezidencia, illetve a távolabbi Loire-menti reneszánsz királyi kastélyok sora: Ambois, Blois, Chambord, Chenonceau, Langeais stb. Ugyanezt látjuk Münchenben a bajor királyok Nymphenburg-kastélya és a távolabbi Linderhof, Neuschwanstein illetve Herrenchiemsee kastélyok esetében, a Berlin melletti potsdami Sanssouci kastélyban. Ausztriában, Bécsben a Hofburg és a Schönbrunn királyi udvartartásának bemutatásánál, sőt még Oroszországban is ezt látjuk. Szentpétervárott a Téli palota csak részben ad helyet az Hermitage-nak, mert a cári lakosztályokat is bemutatják, hasonlóan a közeli nyaralóhelyek, Pavlovsk, Carszkoje Szeló és Petrodvorec esetében. Csak Magyarországon hiányzik a *komplex művelődéstörténeti együttesben való életmódbemutató*, hiszen a budavári királyi palota kulturális célt, de más rendeltetéssel szolgál, a történetileg hozzá köthető gödöllői kastély mint királyi nyaraló részben megvalósult ugyan, de a galamácsai vadászház teljesen elpusztult. A mezőhegyesi királyi ménesház és a tokaji borház viszont eredeti rendeltetéssel létezik. A kastélyprogramban kiválasztott *kiemelt* kastélyok esetében sem érvényesül a fenti elv, hiszen például még a keszthelyi kastély is a fenékpusztai majorgazdaság, a balatonkecskői vadászlak és a józsefvárosi palota nélkül szerepel. Ezekre a hiányosságokra Bugár-Mészáros Károly hívta fel a szakmai közönség figyelmét.

68 FIPE (=Association pour l'établissement des Fonds Internationaux pour le Patrimoine Européen), azaz „Egyesület az Európai Műemléki Örökség Megőrzéséért Nemzetközi Alap létrehozásáért” franciaországi alapítvány nevének rövidítése, melynek létrehozását a CCEC (=Companie des Chateaux d'Europe Central), azaz a „Közép Európai Kastélyok Társasága” szorgalmazta.

Elsősorban e program Magyarországra eső feladatainak koordinálása céljából alapította meg 11 műemlékvédelmi, idegenforgalmi, természetvédelmi és gazdasági szervezet 1995-ben a Kastélyainkért Egyesületet (Magyar FIPE Egyesület Kastélyaink Kulturális-Idegenforgalmi Hasznosításáért), amely a szervezeti programszerű értékmentés gyakorlatának kialakulását és gyors intézményesülését is elősegítette. 2000-ben megalakult Magyar Kastélyok és Kúriák Egyesülete, amelynek kiemelt célja a hazai kastélyturizmus fejlesztése, köztük a kastélytúra útvonalak kialakítása. A felújításra tervezett tíz magyarországi kastély a fehérvár-surgói, a dégi, a főtí, a seregélyesi, a gödöllői, a keszthelyi, a fertődi, az edelényi, a tiszadobi, és a szabadkígyósi kastély lett volna. A program finanszírozása úgy történt volna, hogy a szükséges pénzeszköz mintegy 50-55%-át az Európa Tanács fejlesztési alapja, illetve a Világbank biztosította volna. Mivel a finanszírozás állami garanciavállalás mellett történt, a programban kizárólag állami tulajdonú kastélyok felújításáról lehetett szó. A további költségeket a FIPE magánbefektetők révén fedezte volna, sőt részvények kibocsátását is tervezték. A kastélyok idegenforgalmi hasznosításáról már a többségben állami tulajdonban lévő ingatlanokat kezelő vegyes tulajdonú társaságok döntöttek volna, és a tervek szerint, amikor ezek az ingatlankezelő cégek megalakulnak, a FIPE fokozatosan visszavonul, és a továbbiakban mint tanácsadó szervezet funkcionál. Fontos szempont volt, hogy a befektetők törekedjenek arra, hogy a kulturális értékek ne veszítsenek, hanem nyerjenek a program révén. A program végrehajtása 2000-et követően megrekedt, és már csak három-három kastéllyal számoltak országonként, végül a program teljesen leállt.

6. AZ ÁLLAMI VAGYON ÉS A NEMZETI VAGYON: AZ ÁLLAMI TULAJDONÚ KASTÉLYOK FENNTARTÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSI HÁTTERE

A *nemzeti vagyonról* szóló törvény (a továbbiakban: Nvtv.) mellékletében⁶⁹ felsorolt építmény-ingatlanok nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonnak minősülő műemlékek és műemlék-együttesek.⁷⁰ A törvény értelmében

69 A *nemzeti vagyonról* szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet III. pontja

70 Nvtv. 3. § 12. pont meghatározása szerint a *nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon*: az állam vagy a helyi önkormányzat kizárólagos tulajdonában álló dolgok alá nem

a nemzeti vagyon alapvető rendeltetése a közfeladat ellátásának biztosítása, ideértve a lakosság közszolgáltatásokkal való ellátását és e feladatok ellátásához szükséges infrastruktúra biztosítását. A nemzeti vagyonnal felelős módon, rendeltetésszerűen kell gazdálkodni. A nemzeti vagyongazdálkodás feladata a nemzeti vagyonnak a rendeltetésének megfelelő, az állam, az önkormányzat mindenkor teherbíró képességéhez igazodó, elsődlegesen a közfeladatok ellátásához és a mindenkor társadalmi szükségletek kielégítéséhez szükséges, egységes elveken alapuló, átlátható, hatékony és költségtakarékos működtetése, értékének megőrzése, állagának védelme, értéknövelő használata, hasznosítása, gyarapítása, továbbá az állam vagy a helyi önkormányzat feladatának ellátása szempontjából feleslegessé váló vagyontárgyak elidegenítése.⁷¹

Az Nvtv. mellékletében szereplő műemlékek és műemlék-együttesek a törvény fogalom-meghatározása alapján *kincstári vagyonnak* is minősülnek.⁷²

6.1. A kizárólagos (forgalomképtelen) állami tulajdon esetkörei

A 230 állami tulajdonú kastély közül legnagyobb hányadban forgalomképtelenségi ok a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon körébe tartozás.⁷³

tartozó azon nemzeti vagyon, amelynek állami tulajdonban, illetve a helyi önkormányzat tulajdonában történő megőrzése hosszú távon indokolt; továbbá Nvtv. 4. § (Állami vagyon) (2) bekezdés szerint a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonnak minősül a 2. mellékletben meghatározott, valamint törvényben vagy kormányrendeletben ekként meghatározott állami tulajdonban álló vagyonelem. Az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény 1. § (2) bekezdése alapján – többek között – állami vagyonnak minősült az állam tulajdonában lévő dolog, mindazon vagyon, amely vonatkozásában törvény az állam kizárólagos tulajdonjogát nevesíti.

71 Nvtv. 7. § (1)–(2) bekezdés

72 Nvtv. 3. § 5. pont szerint a *kincstári vagyon*: a kizárólagos állami tulajdonba tartozó vagyon, valamint a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonba tartozó, továbbá a korlátozottan forgalomképes állami vagyon; 6. *korlátozottan forgalomképes vagyon*: az 1. § (2) bekezdés a) pontja hatálya alá és nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonba nem tartozó azon nemzeti vagyon, amelyről törvényben, illetve – a helyi önkormányzat tulajdonában álló vagyon esetében – törvényben vagy a helyi önkormányzat rendeletében meghatározott feltételek szerint lehet rendelkezni.

73 Az Nvtv. 3. § 3. pontja alapján: *forgalomképtelen nemzeti vagyon*: az a nemzeti vagyon, amely a törvényben meghatározott kivétellel nem idegeníthető el, vagyonkezelői jog, jogszabályon alapuló, továbbá az ingatlanra közérdekből külön jogszabályban feljogosított szervek javára alapított használati jog, vezetékgig vagy ugyanezen okokból alapított szolgálat, továbbá a helyi

Eszerint a *nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon* a törvény erejénél fogva *elidegenítési és – vagyonkezelői jog, jogszabályon alapuló, továbbá az ingatlanra közérdekből külön jogszabályban feljogosított szervek javára alapított használati jog kivételével – terhelési tilalom alatt áll, biztosítékkal nem adható, azon osztott tulajdon nem létesíthető*.⁷⁴

Öt kastély (Csesztve: Madách-kúria; Felsőpetény: Almássy-kastély; Kamond: Magyar-kastély; Tompa: Redl-kastély; Zsira: Pejachevich-kastély) esetében sajátos forgalomképtelenségi okot képez, hogy a kastélyhoz tartozó földrészlet művelési ágaként az ingatlan-nyilvántartásban „park” került bejegyzésre. A törvény alapján⁷⁵ ugyanis az *állami tulajdonba tartozó [...] parkok az állam kizárólagos tulajdonában állnak*, így a „park” művelési ág nyilvántartása az egész ingatlanra nézve forgalomképtelenségi ok, holott e kastélyok nem tartoznak a kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon körébe.

6.2. A 2014. évi Nemzeti Kastélyprogram

2011-ben a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma Kormányjelentést készített a magyarországi műemlék kastélyok helyzetéről. A jelentést követően megalakult a Nemzeti Kastélyörökség Program Kastélystratégia Munkacsoportja a helyzetelemzéshez és az operatív feladatok meghatározásához. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2013-ban megalapozó jelleggel és koncepcionális szinten kidolgozta a Kastélyok, várak, kúriák kulturális célú hasznosítási programját az ÁROP-1.1.19/2012 számú „Humán erőforrást érintő stratégiai dokumentumok és hatásvizsgálatok kidolgozása” c. támogatás keretében. Megtörtént a műemléki és turisztikai helyzetértékelés, a nemzetközi

kitekintés, a benchmarking: a kulturális útvonalak, a klaszterek, a megvalósíthatóság és a finanszírozás tekintetében. A programban meghatározták a jövőképet és a célokat, általános jelleggel bemutatták a kulturális hasznosítás lehetőségeit, megfogalmazták a megoldási javaslatokat; valamint egyedi hasznosítási lehetőségek, kulturális útvonalak kijelölésére tettek javaslatot. A dokumentum több szempontból differenciáltan (kiemelt, jelentős; vagy megfelelő kulturális intézményi keretek között működő; nem kizárólag kulturális, hanem turisztikai jelentőség; önkormányzati tulajdon, fejlesztési potenciál) mutatta be a kulturális közcél szempontjából érintett helyszíneket.

A *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat, valamint a *Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról* szóló 1977/2015. (XII. 23.) Korm. határozat elfogadása 35, majd a program 2015. évi kibővítése után 45 műemlék 2014–2018 közötti kulturális-turisztikai célú fejlesztését célozza európai uniós és nemzeti forrás együttes felhasználásával.⁷⁶ A Kormány döntött a bruttó 59.438,5 millió forint becsült összköltséggel tervezett Nemzeti Kastélyprogram 16.328,5 millió forint hazai költségvetési támogatásáról, elsődleges célként kezelve a kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség részét képező kastélyok fejlesztését és egységes kezelését, valamint turisztikai célú és gazdaságos hasznosítását. A tervezetten 43.110 millió forint európai uniós finanszírozású Nemzeti Kastélyprogramba az állami tulajdonú kastélyokon kívül a 1663/2014. Korm.hat 2. pont a) alpontja a váli Űrményi-kastélyt mint fennmaradásában fokozottan veszélyeztetett, magántulajdonú műemlék kastélyt is bevonja, mégpedig a tulajdonjog kisajátítással történő megszerzése révén, összhangban a kulturális örökség

önkormányzat javára alapított vezetékjog kivételével nem terhelhető meg, biztosítékkal nem adható, azon osztott tulajdon nem létesíthető.

⁷⁴ Az Nvtv. 6. § (A nemzeti vagyon megőrzése és védelme) (4) bekezdés. A rendelkezés alól kivétel az Nvtv. 14. § (1) bekezdés alapján történő *közfeladat-ellátás átruházása*: amennyiben törvény a helyi önkormányzat feladatát más helyi önkormányzat feladatáknént vagy állami feladatként, illetve állami feladatot helyi önkormányzat feladatáknént állapít meg, a *feladat ellátását közvetlenül szolgáló és ahhoz szükséges helyi önkormányzati, illetve állami vagyonnak a feladatot átvevő részére történő tulajdonba adása nyilvántartási értéken való átvétellel, ingyenesen történik*. Ez a rendelkezés arra az esetre is vonatkozik, ha az állam vagy az önkormányzat a közfeladat részét képező feladatot ad át, és ennek a feladatnak az ellátását közvetlenül szolgáló és ahhoz szükséges vagyonelem tulajdonjoga kerül ingyenesen átruházásra.

⁷⁵ Az Nvtv. 4. § (1) bekezdés g) pontja; 6. § (1) bekezdés

⁷⁶ A Kormány a 2015. október 21-i ülésén határozta el az állami tulajdonban lévő kastélyok felülvizsgálatát, a kiemelt jelentőségű, és egyben legértékesebb hazai kastélyok (Fertőd, Nagycenk, Keszthely, Gödöllő) egységes kezelési rendje tárgyában európai – például lengyel, szlovák és cseh, valamint nyugat-európai – példák elemzését, továbbá francia és angol mintára bevezethető nagyarányú adóügyi ösztönző rendszer kialakítását. A *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat, illetve a *Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról* szóló 1977/2015. (XII. 23.) Korm. határozat értelmében a Kormány támogatja és kiemelt célnak tekinti a Nemzeti Kastélyprogram megvalósítását, a program részét képező, kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség körébe tartozó kastélyok és a hozzájuk tartozó ingatlanok teljes körű fejlesztését és egységes kezelését.

védelméről szóló törvény 43. § (2) bekezdésével, az 1663/2014. Korm.hat. 1. pont *a*) alpontjában foglalt feltételekkel, tehát *a hozzá tartozó ingatlanokkal együtt teljes körűen*.

A Nemzeti Kastélyprogram az állami tulajdonú kastélyok egységes, közösségi célú kulturális újrahasznosítását komplex módon és programszerűen kezeli; igaz, európai uniós támogatásból szálláshely fejlesztése nem támogatható. A turisztikai infrastruktúra hiányosságaira és a fejlesztések során létrehozni kívánt kulturális-turisztikai kapacitások fenntartása közötti összefüggésre azonban a Kormány is utalt, amikor az 1977/2015. Korm.hat. 1. pont *a*) alpontjában lefektette azt az elvet, hogy a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében – *a megújuló műemlékek gazdaságos üzemeltetése érdekében, a Bejárható Magyarország Program célkitűzéseinek megfelelően* – a felújított műemlékek vonzáskörzetében elegendő számú szálláshelynek is rendelkezésre kell állnia. A *b*) alpont szerint az egyes fejlesztések során ugyanígy figyelemmel kell lenni a gyalogos és kerékpáros turizmus által támasztott infrastrukturális követelményekre és igényekre is.

A Nemzeti Kastélyprogram további jelentős elvi alapját képezték a történetileg összetartozó ingatlan-együttesek egységének visszaállításáról és a teljes körű vagyonkezelés, illetve az egységes vagyonkezelő meghatározásáról szóló rendelkezések. Az 1663/2014. Korm.hat. 1. pont *a*) alpontja szerint *a műemlékegyüttesek a hozzájuk tartozó ingatlanokkal teljes körűen* kerüljenek a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (Forster Központ)⁷⁷ vagyonkezelésébe 899,01 millió forint összegű további állami támogatás mellett.

A Nemzeti Kastélyprogram végrehajtásának alapfeladatát képezik azok az intézkedések, amelyeket a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. (MNV Zrt.) 2015 folyamán egészen 2016 januárjáig megtett annak érdekében, hogy a Nemzeti Kastélyprogram hatékonyan és a kitűzött határidőkön belül megvalósítható legyen. A Nemzeti Kastélyprogram I. ütemében Acsa, Aszód, Bajna, Dénesfa, Iszkaszentgyörgy, Jánosháza, Mihályi, Somogyárd, Soponya, Sopronhorpács,

Szany, Szécsény-Benczúrfalva, Váchartyán, Vassurány kastélyai mint kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség részét képező kastélyok és a hozzájuk tartozó ingatlanok – az ingatlanok őrzéséhez, karbantartásához, kezeléséhez, fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges személyi, tárgyi, vagyoni és pénzügyi feltételek átadásával és a jogi helyzet rendezésének költségeivel együtt – 2015. március 1-jéig szinte teljes körűen átkerültek a Forster Központ vagyonkezelésébe. A felsorolt ingatlanok fenntartására és felújítására szolgáló teljes forrás, évente 1.135 millió forint tartós állami támogatás az eddigi vagyonkezelőtől (MNV Zrt.) beépülő jelleggel került átadásra a Forster Központ költségvetése számára. A Nemzeti Kastélyprogram megvalósítását szolgáló alapvető intézkedések körébe tartozik a kiválasztott helyszínek adminisztratív védelmének és jogi státuszának felülvizsgálata, valamint a hiányosságok korrekciója, amely folyamatos feladatot jelent.

2015. augusztus végén megjelent a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) 7.1.1-15 kódszámú, a Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása c. felhívása 33 Mrd Ft-os forrással, amelyre a Forster Központ 4 helyszín kapcsán nyújtotta be pályázatait. A pályázaton minimum bruttó 50 millió Ft, maximum bruttó 1.500 millió Ft volt elnyerhető projektenként és helyszínenként.

7. AZ ÁLLAMI KASTÉLYFENNTARTÁS FELADATAI ÉS KÉRDÉSEI 2016-BAN HAZÁNKBAN

7.1. A fenntartó szervezet korszerű kialakítása és fenntartási feladatai

Az állami vagyonról szóló törvény szerint⁷⁸ *a tulajdonosi joggyakorlás és a vagyongazdálkodás feladata*: az állami vagyon rendeltetésének megfelelő, hatékony, költségtakarékos, értékmegőrző, értéknövelő felhasználásának biztosítása (közvetlen felhasználás), illetve közvetett hasznosítása (beleértve a vagyoni kör változását eredményező értékesítést), valamint az állami vagyon gyarapítása (ideértve a vagyoni kör bővítését is).⁷⁹

78 Az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény 1. § (2) *a*)-*d*) pont; 2. § (1) bekezdés

79 A tulajdonosi joggyakorlás és a vagyongazdálkodás másrészt az állami feladatok ellátásához, a társadalmi szükségletek kielégítéséhez, valamint a Kormány gazdaságpolitikája

77 A Forster Központ 2016. december 31. napján jogutódlással megszűnt, az egyes központi hivatalok és költségvetési szervi formában működő minisztériumi háttérintézmények felülvizsgálatával összefüggő jogutódlásáról, valamint egyes közfeladatok átvételéről szóló 378/2016. (XII. 2.) Korm. rendelet 34. § (1) bekezdése alapján. Feladatait – többek között – a Miniszterelnökség által 2011-ben alapított Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési NKft. (NÖF NKft.) látja el, amelynek fő tevékenysége a történelmi hely, építmény, egyéb látványosság működtetése.

Az állami tulajdonú és műemléki védelem alatt álló kastélyok közül a nemzetgazdasági szempontból kiemelt műemlék kastélyok száma 2016-ban: 87 (43%); végül ebből a Nemzeti Kastélyprogramban szereplő műemlék kastélyok korabeli száma: 45 (52%) volt. A nemzetgazdasági szempontból kiemelt műemlék kastélyok jelenlegi tulajdonosi joggyakorlói illetve vagyonkezelői köre igen összetett képet mutatott. 24 kastélyépület maradt akkor – a Nemzeti Kastélyprogram végrehajtásával – a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. (MNV Zrt.) kezelésében. Az MNV Zrt. vagyonkezelésében álló, állami tulajdonú műemlékek 6%-a méltó hasznosítás nélkül, rossz műszaki állaggal fokozottan veszélyeztetett státuszban volt. Ez az arány az országos 4%-os értéknél magasabb volt. Az MNV Zrt. 2014. évi adatszolgáltatása szerint a vagyonkezelésében álló 12 hasznosítatlan (vagy részben használt) kastély éves fenntartási költsége igen csekély, mintegy 153,14 millió forint volt. A felújítást és a jókarbantartást elősegítő elvégzett beruházások éves összege szintén kevés, megközelítően 1,5 milliárd forintot tett ki. A hasonló helyzetben lévő állami tulajdonú kastélyok közül 26 kastélyépület a Forster Központ vagyonkezelésébe kerül a *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat 1. a) pontjának végrehajtását követően a már a Forster Központ vagyonkezelésében lévő 19 kastély mellé. A Forster Központhoz így összesen 45 kastély tartozott, amelyeken európai uniós források igénybevételevel fejlesztéseket végeztek.

Három kastély (Fertőd, Keszthely, Gödöllő) önálló költségvetési szerv, illetve közhasznú nonprofit gazdasági társaságok vagyonkezelésében működött. Ekkora léptékű kastélyegyütteseknél a magyarországi turisztikai piacot nézve látszik, hogy nehézséget okoz a fenntarthatóság és rentabilitás biztosítása, ugyanakkor a tulajdonosi joggyakorló anyagi lehetőségeinek korlátai miatt nem tudja a felmerülő igényeknek megfelelő mértékű támogatást biztosítani. A problémát erősíti a csökkenő vagy elmaradó költségvetési források, céltámogatások (tehát a tulajdonosi támogatás) hiánya. A kifizetett támogatások a közhasznú nonprofit társaságoknál alapvetően a társaságok működését finanszírozták, mivel a közfeladatot ellátó tárcák költségvetési támogatási összegei mind kisebb hányadát fedezik a társaságok közfeladatokhoz köthető költségeinek, ráfordításainak. Az általában állandó forráshiánnyal küzdő közhasznú alaptervekenység és a forrástöbbletet jelentő központi támogatás

elmaradása miatt a működés nem tud önfenntartóvá válni. 15 kastély önkormányzatok és egyéb szervezetek (alapítványok, közintézmények) vagyonkezelésében áll, amelyek közül aktuális feladat a méltatlanul hasznosított kastélyok funkcionális kiváltása elsősorban a szociális és egészségügyi ellátás, valamint a közoktatás területén.⁸⁰

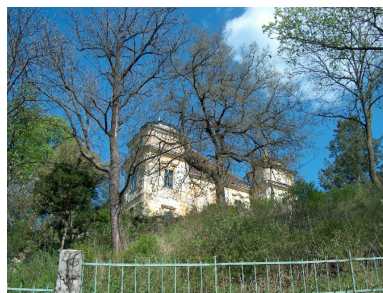
A nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon körébe tartozó kastélyok esetében, a civil és az állami szféra együttműködésének jó példája a fehérvárcsurgói Károlyi-kastély műemléki helyreállítása, méltó hasznosítása és fenntartása. A kastély pusztuló állapotában jelentős változást az 1994–95-ös évek hoztak, amikor az ingatlan kezelői jogát megkapta a MÁG. Elkészítették az épület felújítási programját, új lendületet vett az állagmegóvás és az elvadult kastélypark rehabilitációja. 1994-ben létrejött Károlyi József Alapítvány, amely a grófi család kezdeményezésével alakult meg. 1997-ben a Párizsban élő Károlyi György által létrehozott és nagypapjáról, Károlyi József (1884–1934) grófról elnevezett Károlyi József Alapítvány és a MÁG együttműködési szerződést kötött a kastély közös felújítására és hasznosítására. Jelenleg az alapítvány vagyonkezelésében álló kastélyban kulturális találkozóközpont működik, amely az Európai Kulturális Találkozóközpontok Hálózatának tagja. Fejtő Ferenc, Franciaországban élő író halála előtt a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélynak adományozta hatezer kötetet tartalmazó könyvtárát, köztük saját műveit is. A kastélyban került elhelyezésre Vajay Szabolcs történésznek, a genealógia és heraldika kutatójának a könyvhagyatéka. Magyar és európai családtörténetre vonatkozó alapidokumentumok mellett levéltári jellegű anyagok (levelezés, jegyzetek, kéziratok stb.) a kastély díszkönyvtárában találhatóak meg. A kastély egész évben nyitva áll a látogatók számára, állandó és időszakos kiállításokat lehet megtekinteni, programokon részt venni. Az állandó programok között szerepel a minden év márciusában megrendezésre kerülő, változatos témákat érintő nemzetközi konferencia. A magyar előadók mellett a téma nemzetközi szakértői is felszólalnak. Szeptemberi program a Quartettissimo Európai Vonósnégyes Fesztivál, amelyen magyar és külföldi vonósnégyesek előadásait lehet meghallgatni. Nagy népszerűségnek örvend a nyáron és télen egy-egy alkalommal megrendezett gyertyafényes koncert is. Tavasszal az Európai Dísznövény és

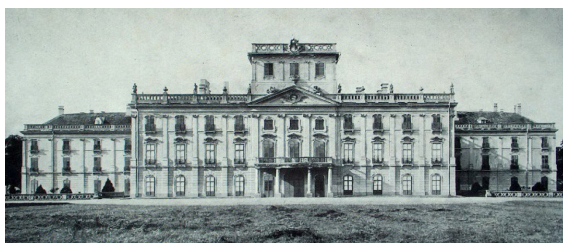
megvalósításának elősegítéséhez szükséges, egységes elveken alapuló, önálló ágazatként megjelenő tevékenység.

80 Pl. Nagymágocs: Károlyi-kastély; Derekegyház: Károlyi-kastély; Berzence: Festetics-kastély; Tornanádaska: Hadik-kastély; Felsőpetény: Almásy-kastély.

Kertművészeti Napok kiállítás, vásár és konferencia kerül megrendezésre, amelyen a magyarországi kertészetek képviselőivel lehet találkozni, illetve európai országok kertművészete is megismerhető. 2014-ben uniós források felhasználásával mintegy 240 millió forintból megkezdődött a kastélypark felújítása. A felújítás első ütemében megújult a park központi része, fákat, cserjéket telepítettek, megvalósult a korábban kiszáradt tó rekonstrukciója, valamint újjáépítették a hidakat és a kerti pavilonokat. Az alapítvány

tudományos és kulturális tevékenységével egy időben a Károlyi Kastély Fejlesztő és Üzemeltető Zrt. a kastély fenntartását folyamatosan végzi. A kulturális funkciók kiegészítésére és azok „eltartása” érdekében a kastély célja a turisztikai áramlatokba való illeszkedés a szállodai és vendéglátási részlegek segítségével. A szállodai szolgáltatás 2008-tól 22 vendégszobából és egy 200 adagos konyhából, étteremből áll, kávézó valamint ajándékbolt várja a látogatókat és a vendégeket. (9. ábra)

- 09 Az állami tulajdonú kastélyok fenntartásának példái: a) Nagymágocs, volt Károlyi-kastély;
 b) Berence, volt Festetics-kastély; c) Acsa, volt Prónay-kastély;
 d) Edelény, volt L' Huillier-Coburg-kastély; e) Nádasdladány, volt Nádasdy-kastély;
 f) Gödöllő, volt Grassalkovich-kastély; g) Fertőd, volt Esterházy-kastély;
 h) Keszthely, volt Festetics-kastély; i) Fehérvárcsurgó, volt Károlyi-kastély

7.2. A kastélyfenntartás konstruktív lehetőségei: nemzetközi kapcsolatok

A kastélyok turisztikai hasznosításának egyik lehetséges és számos országban (elsősorban Franciaországban, Spanyolországban és Nagy-Britanniában) népszerű és korszerű formája az épületek valamilyen közös tényező (történelmi esemény, történelmi személyek lakó- és/vagy üdülőhelye, építészeti stílus stb.), jellemző alapján történő láncra fűzése. A kulturális utakhoz sorolható kastélyút (például a német és cseh kastélyokat bemutató *Burgenstrasse*, vagy a nyugat-dunántúli partnereket is bemutató osztrák kezdeményezés a *Schlösserstrasse*) összeállításánál az épületek egyediségének hangsúlyozása mellett egy kiválasztott szempont szerint egységes kép bemutatása a fő cél. Az Európai Bizottság *Ecos-Ouverture* Programja CREDIT projektjének keretében jött létre az Európai Kastélyút program hat – korábban említett – kastély részvételével. A kulturális tematikus utak, köztük a kastély-utak kialakításában és működtetésében jelentős szerepe van a finanszírozásnak, az együttműködésnek és a marketingnek. A finanszírozásban elsődleges szerepe van az Európai Uniónak, amely jelentős támogatásokat nyújt létrehozásukhoz (például az *Európa 2000 program* keretében). Nagy presztízt jelent az Európa Tanács útvonalai közé, vagy a legjobb esetben az UNESCO Világörökségi listájára való bekerülés. A piac működésében pedig jelentős szerepe van az értékesítési politikának és a kommunikációnak, hiszen egy kulturális út látogatottsága csak ezek megfelelőségével biztosítható.

Több európai példa van a múzeumok és örökségi helyszínek (várak, kastélyok, romterületek) hálózatos vagy láncolatszerű együttműködésére, aminek célja – gyakran együttműködve a turizmus gazdasági ágazatával – egy adott földrajzi terület vonzóképességének növelése. Jó példa erre a *Museen und Schlösser Euregio Bodensee e.V.* (amely Németország, Ausztria, Svájc és Liechtenstein területén száz múzeumot fog össze); a *Museen & Schlösser in Bayern* vagy a *Museumsland Bayern* (Bajorország területén 1.360 múzeumot és kastélyt, várat, valamint 120 további kiállítóhelyet fog össze egyetlen „múzeumi tájjá”); a *Schlösser und Museen in Rhein-Neckar-Region* (a vidék 13 legnépszerűbb múzeumát és kastélyát fogja össze); a *Netzwerk der Schlösser und Museen im Ferienland Donau-Ries* (9 osztrák helyszínt fog össze); az *Association of Castles and Museums around the Baltic Sea* (lengyel kezdeményezésre a Balti-tenger melletti országokból 40 helyszínt fog össze).

A tematikus utak lényege a következőképpen foglалható össze: „A tematikus utak különböző közlekedési formák igénybevételével megközelíthető természeti és mesterséges attrakciókat fűznek fel egy adott téma köré. Az útvonalak a fenntarthatóság elveinek figyelembevételével egyszerre kínálnak ismeretszerzési és szórakozási, kikapcsolódási lehetőséget.” A tematikus utak integrált, környezetileg érzékeny, fenntartható és releváns interpretációi egy adott témának, amelyet szolgáltatások megfelelő fejlesztésével, illetve marketingtevékenység segítségével kínálnak a látogatói és a helyi igények, valamint a környezeti szempontok figyelembevételével, gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból kedvező hatások mellett. Kulturális útnak tekintjük tehát azt a tematikus utat, amely témájának a kultúra az alapja.⁸¹

Hazánkban bár számos tematikus út alakult az elmúlt évtizedekben (a Közép-dunántúli régióban 40, Észak-Magyarországon 9) ezek inkább mennyiségi bővülést jelentettek, mert működtetésük nem megoldott. Az állami fenntartású kastélyok európai marketingszervezetekhez történő csatlakozására is van több példa hazánkban. A *Schlösserstrasse* egy 1987-re visszanyúló osztrák kezdeményezés. A kastélyút megalapításának elgondolása az volt, hogy minél több kulturális örökséget kapcsoljanak be a turizmus vérkeringésébe, hogy a turisták ne csak a termál- és sportlehetőségeket, a városokat és a rendezvényeket ismerjék meg, hanem a kulturális örökség páratlan emlékeiről is tudomást szerezzenek. Egy-egy idegenforgalmi régió tervezze meg a „test és a lélek” egészségét szolgáló koncepcióját, amelynek alapeleme egy-egy kastély is a történeti kertjével, múzeumával, szálláslehetőségével, pincészetével, szőlőskertjével, kulturális rendezvényeivel. Korábban 19 osztrák tagja volt a szervezetnek, s 2002-ben egy határokon átnyúló partnerprogram keretében Szlovénia és Magyarország is csatlakozott az osztrák turisztikai termékek jelentős csoportjához. A *Schlösserstrasse* ún. Dunántúli Kapitányságában, a 2002. március 29-én aláírt szerződés alapján, a nagycenki és a keszthelyi kastély, valamint a kőszegi, a sárvári és a sümegi vár jelent meg, de a kezdeményezés elhalt.

A mára már feloszlott *European Castle Heritage Organisation* szervezetet 1995-ben alakították meg Luxemburgban, azzal az általános céllal, hogy a várakat, erődítményeket és a kastélyokat bevonja az európai exkluzív turizmus rendszerébe, akár szállást,

81 Puczkó László – Rátz Tamara: *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei.* (Geomédia Szakkönyvek) Geomédia Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2000. 397.

akár rendezvényt vagy egyéb szolgáltatást kínál az odalátogatóknak. 11 európai ország műemlék épületei voltak megtalálhatók az évente publikált katalógusukban, köztük Magyarország is a Kastélyhotel Sasvár Resort és a lillafüredi Palotaszálló turisztikai kínálatai mellett az állami tulajdonban lévő nagycenki kastély, valamint a gödöllői Királyi Kastély kulturális ajánlataival. A németországi szállásfoglalással foglalkozó központ az információs szolgáltatások mellett a vendégek részére díjmentesen közvetítette a tagok szállásait, valamint konferenciák, családi események és egyéb ceremóniák megszervezését is vállalta a régmúltat idéző építményekben. A *European Castle Heritage Organisation* nem dolgozott ki saját minősítő rendszert: minden olyan erődítmény, vár és kastély tagja lehetett, amely magas színvonalú turisztikai szolgáltatást nyújt. A szervezet szakemberei ezt évente ellenőrzik. Mivel a szervezet profitorientált, a követelményeknek megfelelő tagoknak éves díjat kell fizetni. Fontos promóciós eszköz az évente megjelenő színes, nemesi dedikációkkal ellátott katalógus, az *European Castle Guide*, amelynek 1998/99-es címlapján minden évben változó, középkori stílusban elkészített miniatúra volt látható, a nemes épületek történelmi és egyben romantikus mivoltát hangsúlyozta. Saját internetes honlapján nemcsak tagjaiknak, hanem partner kastélyaiknak is lehetőséget adott a megjelenésre. A partner kastélyok interneten való megjelenésénél személyes ellenőrzés nem volt, az épület történelmi jelentőségét és a turisták magas színvonalú kiszolgálását biztosító eszközök meglétét azonban bizonyítani kellett.

Magyarországon csak kevés nemzetközi, illetve európai vonzerőt képviselő kastély (köztük a gödöllői Grassalkovich-, a fertődi Esterházy-, a keszthelyi Festetics-kastély) található, ezért a hazai kastélyturizmus főleg a belföldi vendégkörre alapozható. A magyar lakosság utazási szokásait vizsgáló kutatások rávilágítanak, hogy a kulturális attrakciók felkeresése csak egy szűkebb réteg motivációi között szerepel, a kastélyok és műemlékek iránti érdeklődés nem rendszeres, inkább csak alkalmasszerűen mutatható ki, ennek ellenére egy turisztikai desztináció kiválasztásakor fontos szempont lehet a kulturális örökség bemutatása és megismerhetősége.⁸²

7.3. Az állami tulajdonú kastélyok eladással történő hasznosítása

A kizárólag állami tulajdonú, forgalomképesnek minősülő kastélyok száma 2016-ban 81 épület volt. A 81 épület közül 59 műemlék, 4 nyilvántartott műemléki érték, tehát összesen 63 állt műemléki védelem alatt. Az *eladható* állami tulajdonú kastélyok száma a forgalomképes kastélyok kisebb hányada, azaz 17 épület: elsősorban azok, amelyek funkció nélküli, üres épületek. A fennmaradó 64 épület közül 12 a műemlék kastélyokhoz méltó kulturális funkciót lát el, 49 kastély oktatási vagy szociális funkcióval működik, így ezek esetében az eladást szükségszerűen funkcionális kiváltásnak kell megelőznie.

Megállapítható, hogy a 230 állami tulajdonú kastély 35%-a (81 épület) *forgalomképes* és 7%-a (17 épület) a hasznosításból eredő vagy egyéb akadályok nélkül eladható lenne.⁸³ Az állami tulajdonú kastélyok keresletének elemzésekor, azonban meg kell jegyezni, hogy a hazai ingatlanpiac 2016-ban már „telített” volt a magántulajdonú kastélyok eladási kínálatával függetlenül azok műszaki állapotától, nagyságától. Így a kastélyok magánosítással történő hasznosítása jelenleg sem lehet hatékony megoldás, különösen, hogy az eladó kastélyok között számos kastélyszálló, kúriapanzió is szerepel.⁸⁴

83 Ádánd (Somogy): Csapody-kastély; Alsózsolca (BAZ): Haller-kastély; Balatonalmádi (Veszprém) kúria; Balatongyörök (Zala): Festetics-kastély; Berzence (Somogy): Festetics-kastély; Gönc (BAZ): Pálffy-kastély; Jászapáti (JNKSz): Beöthy-kúria; Kéked (BAZ): Melczér-kastély; Kompolt (Heves): Egykori bencés apátság, majd Grassalkovich-kastély; Nagyar (SzSzB): Petőfi-ház, volt kúria; Nagydobos (SzSzB): Perényi-kastély; Ötvöskónyi (Somogy): Chernel-Czindery-kastély; Solt (BKK): Teleki-kastély; Szentmártonkáta (Pest): Prónay-Dessewffy-kastély; Szombathely (Vas): Erdődy-kastély; Tarnalelesz-Vállópuszta (Heves): Vadász-kastély; Tengelice (Tolna): Schell-kastély

84 2016 folyamán eladó kastélyként hirdették 235 mFt-ért a pusztaradványi Pallavicini-kastélyszállót; 75 mFt-ért a csombárdi Pongrácz-kúriaszállót; 150 mFt-ért a kemenessömjén-sömjénmihályfai Berzsenyi-kastélyszállót; 210 mFt-ért a tengelici Gindly-Benyovszky-kastélyt; 1,55 MrdFt-ért a sziráki Teleki-Degenfeld-kastélyszállót; 300 mFt-ért a zalaapáti Szentkirályi-kúriát; 1,65 Mrd Ft-ért a rákoskeresztúri Podmaniczky-Vigyázó-kastélyt; 55 mFt-ért a somogytarnócai Széchenyi-kastélyt; 464 mFt-ért a tápiószzelei Viczián-kúriát; 495 mFt-ért a rábasebsi Széchenyi-kastélyszállót; 37 mFt-ért a mátyásdombi Festetics-kastélyt; 464 mFt-ért a répceszentgyörgyi püspöki kastélyt; 95 mFt-ért a csepregi Rottermann-kastélyt; 150 mFt-ért a csepregi Nádasdy-kastélyt; 155 mFt-ért a Káloz-belmajori Zichy-kastélyt; 75 mFt-ért a sáti Fáy-kastélyt; 2,5 MrdFt-ért a bükkösi Petrovsky-kastélyt; 15 mFt-ért a csibráki Jeszenszky-kastélyt; 371 mFt-ért a hógyészi Lichtenstein-kastélyt; 350 mFt-ért a tamási Esterházy-kastélyt; 250 mFt-ért a somogyeszi Jankovich-kastélyszállót; 696 mFt-ért a halászteleki Malonyay-kastélyt; 130 mFt-ért a külsővat-bánhalmapusztai Schmidt-kastélyt; 15 mFt-ért a sajóvári

82 Szonda Ipsos 2000, M.Á.S.T 2003, MT Zrt. 2010.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az állami vagyon – különösen a nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű nemzeti vagyon – hasznosítása és fenntartása terén napjainkban alapvető jelentősége van a műemlék kastélyok folyamatos (rendszeres) állagvédelmének és őrzésének, amelyet akkor is el kell végezni, illetve biztosítani kell, ha az ingatlan nem hasznosított, tehát üresen áll. Ennek költségei kizárólag az államháztartást terhelik, így e területen a hazai forrás biztosítása elengedhetetlen. Mára már egyértelmű, hogy a fejlesztésre (korszerűsítésre) irányuló nemzetközi források felhasználása összehangolható az értékvédelmi beavatkozásokkal. Hazánkban a *new public management* által ihletett új modell a vállalkozói szemléletű örökségigazgatás és -gazdálkodás, amely a közszférában is megköveteli a magánszektor igazgatási elveit, elismeri az örökség értékét, ugyanakkor elvárja, hogy az örökség hozzájáruljon a gazdasági növekedéshez. Ebben az átalakulási folyamatban a nemzetközi források mellett a hazai költségvetési forrásokat a civil szféra, illetőleg az egykori tulajdonosok vagy más vagyonos személyek hasznosításba történő bevonása jelentősen kiegészítheti. E szervezetek, személyek a nevüket, de akár további beruházási tőkét is biztosíthatnak a helyreállításokhoz, ezáltal az ingatlanokkal kapcsolatban megfogalmazott állami közcélokat legitimálhatják, erősítik a történeti csatláddal, illetve az egyéb érintettekkel való társadalmi együttműködést is.

A kastélyok és kastélyegyüttesek a nemzeti kulturális örökségünk és a nemzeti vagyon fenntartása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, és ezekkel kapcsolatban az utóbbi években egyértelmű finansziális és koncepcionális javulás tapasztalható. Fontos, hogy ez a pozitív tendencia a közeli és távoli jövőben erősödjön.

Az állami tulajdonban megtartott kastélyok esetében az egységes tulajdonosi joggyakorlás, vagyonkezelés, hasznosítás megteremtése a legfontosabb technikai jellegű adminisztratív lépés, amely megvalósítható az ágazati jogszabályok módosítása mellett a megfelelő fenntartó szervezetrendszer kialakításával, az állami nyilvántartások összekapcsolásával, revíziójával. Az egységes kezelési rendszer és igazgatás akkor lehet megfelelő és korszerű, ha az megbízható és átlátható, alkalmas az állami támogatás szakszerű és hatékony felhasználására, mozgósítani

és koncentrálni tudja az állami támogatáson kívüli anyagi eszközöket is. A kastélyok egységes kezelése és hasznosítása során – ennek részeként a kulturális hasznosítási koncepciók kialakításakor – egy sajátos magyar modell kialakítása szükséges. A nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő, állami tulajdonban lévő műemlék-együttesek (helyszínek) kezelésének *korszerű szervezeti rendszerét* az abban már meghatározó szerepet betöltő közhasznú nonprofit gazdasági társaságok együttesére fel lehet építeni a *szakszerű irányítás és felügyelet* megerősítésével, valamint a *hálózatos igazgatás és egységes vagyongazdálkodás* kialakításával. A hálózatos rendszer kialakítása a többségében nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű műemlékek hazai és nemzetközi forrásokból történő helyreállítását követő hosszú távú és gazdaságos fenntartását, valamint rendeltetésszerű, kulturális hasznosítását európai színvonalon biztosíthatja.

Erdődy-vadászkastélyt; 75 mFt-ért a mecsekjánosi Engel-kastélyt; 20 mFt-ért a rózsafa-bodorfapusztai Perczel-kastélyt; a recski, sződi, kemenespálfi, gombai, szőlőskislaki, rétsági stb. műemlék kúriákat.

BIBLIOGRÁFIA

Apagyi Géza – Latkóczy Olga: Feladatok az ingatlan-nyilvántartás korszerűsítésében. In: *Ingatlan-nyilvántartás vagy telekkönyv. c. konferencia (2002. november 21.) utókötet*. FÖMI, Budapest 2002. 17-22.

Berger Zsolt: Kastélykezelők. *Figyelő* XLV. (2001) 47. 21-22.

Bugár-Mészáros Károly: Műemléki belső terek. In: *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9–17.* Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottság, Heves Megyei TIT, OMvH, Eger 1992. 60-62.

Bugár-Mészáros Károly: A hegedű húrjai csak együtt szólnak szépen. Megértésre várnak az összművészeti alkotások. *Új Magyar Építőművészet* 2001/3. 42-43.

Ézsiás Anikó – Szakály István: *Pusztuló műemlékeink nyomában*. RTV-Minerva, Budapest 1983.

Genthon István: *Magyarország műemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.

Gudenus János – Szentirmay László: Összetört címerek. Mozaik Kiadó, Budapest 1989.

Magyarország Műemlékjegyzéke. (Szerk.: Jékely Zsolt, Ikafalvi Diénes Virág)
I-II. köt. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1990.

Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. *Művészettörténeti Értesítő* XXIII. (1974) 4. 285–299.

N. Kósa Judit: Kész a nemzeti kastélyprogram. *Népszabadság (Világtükör)* 2000. szept. 19.

Oros Iván: A birtokszerkezet Magyarországon. *Statistikai Szemle* LXXX. (2002) 7. 674-697.

Petravich András: A kastélyprogram ma. In: *Évezredek építészeti öröksége*. (XV. Országos Műemléki Konferencia) Székesfehérvár, 1989. okt. 5-7. 71-80.

Petravich András: Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása. A Kastélyprogram 1981-től 1989-ig. In: *Magyar Műemlékvédelem 1980–1990*. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 10.) Budapest 1996. 231-268.

Puczkó László – Rátz Tamara: *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei*. (Geomédia Szakkönyvek) Geomédia Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2000.

Püski Levente – Barta Róbert – Gyarmati György: *Magyarország a XX. században*. II. kötet. *Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd 1996–2000. 471–475.

ÁBRÁK FORRÁSA

01–09 A szerző gyűjteményi adatbázisa és saját készítésű fotói

FEKETE J. CSABA

Okleveles építésmérnök, okleveles műemlékvédelmi egyetemi szakmérnök, műemléki szakértő, Ph.D.
Kutatási területe a főúri lakóhely-építészettől a 17–20. században.

E-mail: fecsajo@gmail.com

PRESENTATION OF CASTLE PROGRAMS IN HUNGARY UNTIL RECENT YEARS – WITH OVERVIEW OF STATE PRACTICES IN CASTLE MAINTENANCE ABROAD

Castles and castle-complexes are of outstanding importance for the preservation of our national cultural heritage and national wealth. In the field of programmed renovation of state-owned castles financial and conceptual improvements have been realized in several waves, but mainly from 2014 onwards. All this may give a reason to a periodic review of the process, history, administrative, regulatory and institutional background of programmed castle-utilization managed by the state till 2016. The overview could not avoid the reflections to the change of estate management which initially served the preservation of the castle as a specific architectural genre. The need and possibility for access to EU funds has begun to change the traditional „community value” approach prevailing in Hungary, and the course is often distanced from the market view, and focuses on the subjective factors which are important for the community instead of economic benefits. In the case of state-owned castles the creation of the unified application of ownership rights, asset management and utilization is considered as the most important administrative step of a technical nature, which can be achieved by amending the sectoral legislation on one hand and by establishing an appropriate preservative organizational system on the other hand. The unified handling system and management administration can be appropriate and up-to-date if it is reliable and transparent, suitable for the efficient and effective use of state aid; and it can mobilize and collect financial resources other than state aid.

Keywords: castle · castle-complex · protection of monuments · castle-program · castle-preservation · national wealth